

בשם אאופטר בן המלך הרך בשנים, אשר היה לו לאב ולאפיטרופוס (ששמהו אביו לממלא מקומו לפי-שעה). וכל סדרי המאורעות עולים יפה: מלחמת ליויאש הראשונה ומפלתו היו בראשית שנת קמ"ח, ביום כ"ד לחדש תשרי או מרחשון שלנו החל לדבר שלום אל היהודים, בכ"ה לחדש כסלו נעשתה חנפת הבית באין מפריע, ובט"ו לחדש קסנטיקוס (הוא אדר) נחתם ספר הברית על-ידי המלך הצעיר. בעל הספר הראשון, שלא היו לפניו, כפי-הנראה, תעודות אלה, לא ידבר כלל על-אודות דברי שלום, שעברו בין הנלחמים אחרי מגפת ליויאש הראשונה, והוא אומר בקצרה, כי שב ליויאש לאנטיוכיה לאסוף חיל חדש גדול מן הראשון (א, ה). אבל מסדר המאורעות המספרים שם, שלא שב ליויאש להלחם שנית כי אם לאחר עבור שנתים ויותר, וכי עשה זאת לרגלי מלשינות יושבי המצודה אשר בירושלים, אשר לחצם יהודה — נראה, שהיה ביניהם שלום לפי-שעה. אמנם אם בדבר הזה צדקו דברי בעל הספר השני, שיחס שלש תעודות אלה להתנגשות הראשונה של ליויאש עם היהודים, הנה משגה הוא אתו, בחשבו שנכתבו לאחר מותו של אפיפנס. שלש תעודות אלה אינן נותנות מקום, כאשר אמרתי, להנחה זו, וקרוב לחשב, שלמד זאת ממכתב המלך הצעיר אל ליויאש, שנאמר בו מפרש, שנכתב „אחרי האסף אביו אל אבותיו". אבל בתעודה זו, השנית לפי סדרו של בעל הספר (שאפשר להטיל בה ספק מצד אחר, ולשאול מאין באו ליד היהודים דברים שבין המלך ובין נציבו), לא נמצא כל זמן, ואין לנו כל מעצור לאמר עליה, שנכתבה בזמן אחר, אחרי אשר ישב אאופטר על כסא אביו לאחר מותו, לאשר ולקיים את דבריו הראשונים, ושנכתבו אחרי מלחמת ליויאש השנית. ובעל הספר השני הרכיב את ארבע התעודות יחד, וקבע גם שלש האחרות בטעות לאחר מותו של אפיפנס, ועל-ידי-כך ערבב את סדרי המאורעות, עד שקשה מאד לכוננם עם הזמנים, כאשר נראה מיד.

נשימה-נא עין על סדר המאורעות בשני הספרים. בעל הספר הראשון יספר בקצרה את מעשי יהודה הראשונים, כי עבר בערי יהודה ויעש שפטים במרשיעי ברית, וכי נאספו אליו כל עשוק ורצונץ וכל מר-נפש (וכדברי הספר השני סבב חרש בערים ובכפרים ויאסוף צבא, וכי הערים להתנפל בפתע-פתאם על הערים, אשר מצא בהן צוררי ישראל, ויצת אותן באש — הסמנים הראשונים להתקוממות עם). ואחרי אשר יספר לנו את התנגשותו עם אפולוניוס וסירון ונצחונותיו עליהם, יאמר, כי בהגיע השמועה אל אזני אנטיוכס, מהר לאסוף חיל כבד, ויתן את מחציתו ביד נציב הארץ, ביד ליויאש, והוא עם יתר צבאותיו שם פניו אל ארץ פרס, למלא כסף את אוצרו הריק. הדברים האלה היו בשנת קמ"ז ליון. הקורות, אשר התגלגלו ובאו אחרי-כן, לפי סדר הספר הראשון, אלה הן: א) החיל, אשר שלח ליויאש לארץ יהודה תחת יד שריו, תלמי ונקבור וגורגיאש, נגף לפני יהודה; ב) לשנה האחרת (קמ"ח) יצא ליויאש בעצמו עם חיל כבד על יהודה, אך גם הוא נגף לפני היהודים, וישב לאנטיוכיה לאסוף המון גדול מן הראשון; ג) יהודה בא ירושלימה ויטהר את בית-המקדש, ויעש חג חנפת-הבית שמונה ימים בחמשה ועשרים לחדש כסלו, ויבצר את המקדש ואת מצודת בית-צור; ד) יהודה שם פניו אל שכני ארץ-ישראל הרעים,

אשר לא חדלו מלחץ את היהודים, וילחם מלחמות רבות את אדום, את עמון
 ואת פקידי צבאות ארם, ויושע את יושבי הגלעד וארץ-הגליל מיד הקמים
 עליהם; ה) בימים ההם מת אפיפנס בארץ עילם וימלך ליוזיאש את בנו אאופטר
 תחתיו; ו) יושבי המצודה אשר בירושלים צעקו חמס באזני המלך הצעיר על
 יהודה, כי התגרה במלחמה, ויצא ליוזיאש שנית למלחמה על יהודה לעשות
 בו נקמות, ויצר על בית-צור ועל המקדש, אך השמועות, אשר בהלוהו, על-דבר
 פיליפוס, כי אמר להסב אליו את המלוכה, המריצוהו להשלים את יהודה ולשוב
 לארצו. כל הדברים האלה יספרו גם בספר השני, אלא ששם הם מסדרים בסדר
 אחר, וזה הוא: א) מגפת גורגיאש; ב) מיתת אנטיוכס; ג) הנכת הבית ד) מלחמות
 עם שכני ארץ-ישראל; ה) מלחמת ליוזיאש הראשונה; ו) מלחמתו השנית. מהשנאת
 סדרי המעשים בשני הספרים נראה, כאשר כבר העיר ניזה, ששני המאורעות,
 מיתת אנטיוכס ומלחמת ליוזיאש, החליפו בהם את מקומם. וניזה אינו מפקפק
 כלל, שהדין עם השני, והספר הראשון מאחר בכונה את המקרה האחד, מיתת
 אפיפנס, בשנה שלמה, ומקדים את המקרה האחר, מלחמת ליוזיאש, בשעור הזה
 בעצמו (צד 61). דברים אלה אינם מדקדקים: כי אם במיתת אפיפנס באמת יש
 הבדל בין שני הספרים, הנה לא כן הדבר בשנת מלחמתו של ליוזיאש. לפי
 דברי הספר הראשון, יצא גורגיאש למלחמה בשנת קמ"ז, בפרק שנסע אפיפנס
 לפרס, ולשנה האחרת, בשנת קמ"ח בחדשים מועטים לפני הנפת הבית, בסוף
 כסלו, יצא ליוזיאש בעצמו להלחם ביהודים וינגף לפניהם (חשמונאים א, ד).
 ודברים אלה מכונים היטב עם דברי הספר השני, שנגמר השלום בין הנלחמים
 במחצית הראשונה של שנת קמ"ח (פ"ט). אמנם, כאשר כבר אמרנו ושנינו, אין
 שני הספרים חלוקים באיזו שנה היתה מלחמתו הראשונה של ליוזיאש, כי אם
 בחיי איזה מן המלכים היתה, ובדבר הזה ברור בעיני, כי צדקו דברי
 הספר הראשון, ודברי הספר השני (שיצאו לו, כפי שאמרתי, מתוך הבנתו
 המוטעית, שכל ארבע התעודות נכתבו בזמן אחד) מספקים הם עד-מאד, ובטולם
 יוצא מדברי בעל הספר בעצמו, אם נדקדק בהם היטב. אחרי אשר יספר בעל
 הספר את מיתת אנטיוכס וטהרת המקדש, יציע בקצרה את הקורות את ישראל
 בימי אאופטר, ויאמר, כי אאופטר שם את ליוזיאש לנציב הארץ, ואת גורגיאש
 לשר-הצבא, וכי גורגיאש לחץ אותם בחזקה, ושכר חיל גדול מבני הנכר להלחם
 בישראל, וגם יושבי אדום וגוים אחרים אשר סביבותם התגרו מלחמה ביהודים,
 אך יהודה נצח את כל אויביו. אחרי-כן יצא נגדו טימוטיוס עם חיל גדול
 וברכב ובפרשים, וגם הוא הכה במלחמה. בהודע הדבר לליוזיאש, יצא הוא בעצמו
 למלחמה על יהודה, בחיל כבד וביד חזקה, אך גם הוא נגף לפניהם, עד כי
 מצא לטוב לו לדבר שלום אל היהודים במכתב אשר ערך אליהם בכ"ד לחדש
 דיוס קורינתיוס. אם נכונה החלטתי על-דבר החדש הזה, כי אז אין צריך לאמר,
 שאין לדברים אלה כל שחר. אבל גם אם נקבל דברי ניזה, שהוא שם חדש
 בלתי-ידוע לנו בפרק שבין תשרי ובין קסנטיקוס (ניסן, לדעתו, ובאמת אינו
 אלא אדר, כאשר הוכחתי), אז יולד לנו קשי אחר, כי נהיה זקוקים לצמצם את
 כל המאורעות האלה בשנים או שלשה חדשים (או גם בחדש אחד, אם החדש

הנוכח בתחלה מכון לטבת). וכל המלחמות הגדולות והנצחונות האלה נהיו בזמן קצר, בין חדשי כסלו ואדר, בימות הגשמים, שאינם מכשרים כלל למעשים כאלה. אבל הראיה המכריעה לגמרי את הכף כנגד בעל הספר השני, הן שנות מלכותו של אאופטר, שכבר ישב על כסאו בראשית שנת קמ"ח (ואולי עלה עליו עוד בסוף שנת קמ"ז) ועמד במלכותו, גם לפי דבריו, עד שמלך תחתיו דמיטריוס בשנת קנ"א (פי"ד), ונמצא שמלך שלש או ארבע שנים. ורשימת פורפיריוס אומרת מפרש, שלא מלך אלא שנה אחת ומחצה, ואפילו רשימת איזוביוס, המונה לו את השנים המקטעות לשלמות, אינה נותנת לו אלא שתי שנים; ודבריהם מכונים רק לבעל הספר הראשון, הקובע שנת מיתתו של אפיפנס בשנת קמ"ט, ומלך לפי-זה חלק משנת קמ"ט, שנת ק"ן ואולי חלק משנת קנ"א. ואעיר עוד על סתירה אחרת שבין שני הספרים, ואשר גם בה הדין בלי-ספק עם הספר הראשון. לפי הספר הראשון, העמד הצלם בהיכל והוסר התמיד בכסלו שנת קמ"ה (כ"א, א) וטהרת הבית וחנכתו היתה מקץ שלש שנים, בשנת קמ"ח (שם, ד), ובספר השני נאמר, שהיתה זאת מקץ שנתים ימים (פ"ו). קשה לדעת, אם יצא לו המספר הזה על-ידי שהקדים מיתת אפיפנס לשנת קמ"ז, או על-ידי שאחר את בטול התמיד לשנת קמ"ז, כי זמני מאורעות אלה לא נקבעו אצלו במספר שנים. אבל בין כך ובין כך דבריו הולכים מנגד לחזון דניאל, שקצבו לחצי השבוע, ואפילו הקצר שבקצים, "ערב בקר אלפים שלש מאות", עודף על שלש שנים. וגם פה דברי הספר הראשון עולים יפה עם חזון דניאל.

ובכן יצא לנו מחקירותינו, ששני ספרי החשמונאים מונים את המנין למלכי יון מזמן אחד, ואינם חולקים אלא בסדר המאורעות ושבענין הזה היתרון לבעל הספר הראשון. אך מאיזה זמן הם מתחילים למנות את התאריך? ידענו, כי הסורים היו מתחילים למנות מתשרי שנת ג"א ת"ן לב"ע, 312 לפני המנין הנהוג, וכנגדם היו הבלליים מונים את התאריך הזה כחצי שנה אחרי-כן, מניסן שנת ג"א ת"ן, 311 לפני המנין הנהוג. והדעה נותנת מיד בסקירה ראשונה, שבארץ-ישראל, שהיתה אך חלק מארץ סוריה, היו חושבים למלכי יון מתשרי ג"א ת"ן. אולם משני מקומות בספר החשמונאים הראשון אמרו חכמי העמים להוכיח, שהסופר הזה מונה תחלת השנים בכלל מחדש ניסן, וכי לפי ההנחה שהשנים נמנות מתשרי אין סדר המאורעות מתישב לדעתם אלא בקשי. אבל מאיזה ניסן מתחיל התאריך? בדבר הזה עדין הדעות חלוקות: אונגר, ההולך בעקבות החכם הצרפתי Gibert (באמצע המאה הי"ח), מחליט, שהוא מתחיל מניסן של ג"א ת"ן, ואפשר למצא סמך לזה, שגם הכלדיים חשבו כן את התאריך הזה. אבל דעה זו מכחשת מצד אחר, מצד חשבונות השמטות. שנות השמטה שעשו ישראל בימי הבית השני מאשרות את הכלל שנתנו חכמים למנין שמטות על-פי חשבון שטרות, המתחיל מתשרי ג"א ת"ן, והוא, נבצר תרתין שנין ואפקינהו בשביעי" (ע"ז, ט, ב, לפי גרסת הגאונים והר"ח ורבנו תם). כן מצאו לדוגמא, שהשנה שמת בה שמעון החשמונאי, שבט קע"ז (חשמונאים, ספר א, בסופו), היתה שנת שמטה, וכאשר יספר לנו יוסף הכהן. ואם נאמר, שהתאריך בספר

חשמונאים מתחיל מניסן ג"א ת"ן, או היתה השנה מוצאי שביעית, ולכן יניה
 זהכם שיכר עם חוקרים אחרים, שהמנין מתחיל מניסן ג"א תמ"ט (געשיכטע דעס
 פאָלקעס ישראל, ח"א, 3 §).

אבל גם דעה זו — מלבד שלא מצאנו לה סיוע בחשוב הזמנים אצל
 עמים אחרים — היא מכחשת מצד המציאות. לפי המספר בספר חשמונאים (א,
 י"ח) מת אלכסנדר בלס בשנת קס"ז למלכות יון, ומספר ימים אחריו — איש-
 מלחמתו תלמי פילומטר. הדבר הזה מתאשר גם על-ידי מטבעות מלכי סוריה
 מאותה שנה, שעל מקצתם חרות שם בלס ועל מקצתם שם דמיטריוס. ולפי-זה
 מת אלכסנדר זמן מסים לפני תם שנת קס"ז. והנה שנה זו, אם נחשבנה מתשרי,
 מכוונת היא לשנת ג"א תרט"ז לב"ע, ואם נחשבנה מניסן הקודם, הנה תחל
 מניסן ג"א תרט"ז ותגמור ג"א תרט"ז. והנה מצאתי תעודה אחת כתובה במצרים,
 שזמנה הוא יום כ"ג לחדש פאני שנת ל"ו לתלמי, והזמן הזה מכון ליום ט"ו
 יולי 145 לפני המנין הנהוג, או לחדש תמוז ג"א תרע"ז לב"ע (עין A. Bouché-
 Leclercq, Histoire des Lagides, T. IV, p. 321), ואיך יתכן שבתמוז ג"א תרט"ז
 לא ידעו עוד דבר ממיתת מלכם שקדמה לכל-הפחות חמשה חדשים או יותר
 לפני ניסן ג"א תרט"ז? הנה כן גפלו שתי ההנחות שאמרו למנות את מנין מלכי
 יון מניסן (בין בשנת תמ"ט ובין בשנת ת"ן), ולמרות כל מה שפקפקו חכמי
 העמים בדבר, זקוקים אנו להחליט, כי היהודים, ככל עמי סוריה, היו מונים
 תחלת התאריך מתשרי ג"א ת"ן. ובאמת מצאנו בנחמיה, כי כשנעשה לפחה
 בארץ-יהודה, החזיק במנהג שהיה שורר אז בארצות אשר סביבותיה, והתחיל
 מנין השנים מתשרי, כפי היוצא מן המקראות שבתחלת ספרו, שהוא אומר על
 חדש כסלו בשנת עשרים לארתחשסתא וכן על חדש ניסן שאחריו, וכמו שכבר
 העירו על זה בבבלי (ר"ה, ב) ובירושלמי (ראש השנה, פ"א), וכבר בררתי כל
 הענין באריכות במקום אחר.

ו. מנין שטרות בספרות המאחרת וחלוף שבין בני
 מזרח ובני מערב. מכל ארצות-הקדם שבאו בזמנו של אלכסנדר תחת
 ממשלת המוקדונים היתה רק ארץ מצרים, שנפלה בחבל לתלמי לגי, הממלכה
 האחת שהיתה חושבת את השנים למלכים, כאשר העירותי וכאשר נראה מהמון
 פפירונות שבאו לידינו, ואחרי שנכבשה הארץ על-ידי הרומיים חזרו להיות
 מונים לקסרי רומי, וגם יסדו להם תאריך מיוחד הנקרא על שם אוגוסטוס, והוא
 התאריך האלכסנדרני. בלי-ספק עשו כך גם היהודים, והיו מונים למלכי בית-
 תלמי ולקסרי רומי, כדרך שהיו מונים בתחלה למלכי פרס, כאשר ידענו
 משטרות מצרים (עין "פליטה מני קדם"), וכן גם לתאריך האלכסנדרני. על זה
 האחרון יש לנו הוכחה ברורה מכתבת ביריניקי, אשר בקיריני (שם, צד 15).
 בכל הארצות האחרות, שהיו בידי מלכי בית-סילוקוס, התחילו למנות מיד,
 כאשר אמרתי, לתאריך הנקרא על שם אבי המשפחה הזאת, ובני-ישראל לא
 יצאו מן הכלל. וכאשר ראינו, שני ספרי החשמונאים מונים למלכי יון, וגם
 אחרי אשר התחילו למנות לכהניהם הגדולים ולמלכיהם לא פסקו לגמרי למנות
 גם לתאריך הסילוקי, עד שפשטה מלכות רומי על ישראל, שאז התחילו לכתוב

שם מושליהם בגט. אבל לעמת-זה היה התאריך הסילוקי נהוג גם אחרי-כן אצל היהודים היושבים בבבל, וכמו שאמרו מפרש: ובגולה אין מונין אלא למלכי יון (ס"ע, פ"ט; ע"ז, י, ע"א). וגם לאחר שנפלה ארץ בבל בידי הערביים, שהיו חושבים למנין הישמעאלים, לא חדלו היהודים אשר בבבל למנות לשטרות, וכאשר נראה מתוך תשובות הגאונים, שאינם יודעים מנין אחר חוץ ממנו. וגם בארץ מצרים, לאחר שנכבשה בידי הערביים, הנהיגו היהודים את המנין לשטרות, שהיה נהוג אצל אחיהם בכל ארצות המזרח. ומנין זה היה נהוג במצרים עד המאה הרביעית לא"ף הששי, שאז הנהיג הרדב"ז, לפי עדות ר"י סמפרי (עין קורות הימים וכו' לר"א נייבויר, חלק א, צד 158) ובעל "שם הגדולים" (ערך דוד בן זמרא), גם שם את מנין הבריאה. שנתפשט כבר בכל תפוצות ישראל. ואפילו בארץ-ישראל, שהיו מונים שם לחרבן, היו משתמשים לפעמים גם במנין שטרות, ונראה שנהיה זה על-ידי בני בבל, שגברה ידם על יושבי הארץ, והנהיגו שם את המנהג השורר בארצם. ובארץ תימן משתמשים בתאריך הזה עד-היום. (עין אבן ספיר, ח"א, פכ"ט). ובכן היה מנין שטרות מנהג פשוט בכל ארצות המזרח.

גם בארצות המערב, ששם לא נתפשט המנין לשטרות, היו חכמי ישראל יודעים אותו, אם מדברי התלמוד, שהוא מזכירו פעם אחת, וכן מדברי הגאונים, שהיו נאותים לאורם, או מספרי הערביים, שהיו משתמשים בו לרב, ובפרט בספרי חכמת-התכונה. ולכן אנו מוצאים פעמים הרבה לחכמי ישראל שבמערב, שהם כותבים בצד תאריך-הבריאה, שהיה נהוג אצלם, גם את מנין שטרות לשם מטרת ידועות. מהשנאת שני תאריכים אלה, הכתובים זה בצד זה, יוצא לנו דבר מתמיה בסקירה ראשונה, שיש ממחברים אלה שהם מתחילים את המנין לשטרות משנת ג"א ת"ן, ויש שמקדימים אותו בשנה אחת ומונים אותו משנת ג"א תמ"ט לב"ע.

ז. דעת הגאון שי"ר ובטול"ה. הראשון והיחיד שהכניס עצמו בחקירה זו הוא הגאון רשי"ר, שכתב על הענין הזה מאמר ארך בספרו ערך מלין (מצד 73 עד 95). והנה הוא עורך מערכה מול מערכה חבל מחברים, החושבים את התאריך משנת ג"א תמ"ט, וחבל חכמים אחרים כנגדם, המונים אותו מג"א ת"ן (על אלה ועל אלה יש להוסיף כמה וכמה). אל המחלקה הראשונה יחשבו: בעל סדר תנאים ואמוראים, רבנו סעדיה גאון, רב שרירא גאון ורב האי גאון, בעל הערוך¹) ובעל העטור, רבנו תם, בעל ספר התרומה

¹ וזה לשון רבנו נתן: "חשקי השלם בשלישי בט"ו לירח בזה ונבזה דרוך, שנת ד"א תתס"א ליצירה, ל"ג ואלף לחרבן בית קדש החרוב, ית"ג ואלף לשטרות, לעם ככבש לפני גוזווי סרוך". כך הוא הנוסח בדפוס ראשון (עין מאנאטריפט לפראנקעל, ח"ד, צד 359) ובכ"י לידן ובכ"י וינה (נעתיק אצל גינר, וויסענשאפטליכע צייטשריפט, III, 280), בשלישי בחמשה עשר. בעל שש שש קבל"ה, שלא הבין את המליצה בזה ונבזה דרוך, חשב שבמלת בשלישי הפגנה לחדש סיון, אבל כבר היטיב לראות הרשד"ף, שפגנתו לחדש אדר, שבו דרך מרדכי, הנבזה

ומעתיק פרוש המשניות להרמב"ם¹, ומן האחרונים בעל כלי-שמואל, מאור-עינים, צמח-דוד וסדר-הדורות. אל השנית יחשבו: בעל מדרש לקח טוב, רבי אברהם בן חייא, ספר הקבלה, הרמב"ם ורבי אברהם בנו ורבי יצחק הישראלי. מלבד-זה מוצא עוד הרשי"ר כמה חכמים (כבעל כפתור ופרח ויוחסין), שהם מראים פנים לכאן ולכאן.

והנה אפשר היה למצא טעם פשוט להבדל זה ולתלותו בחלוף שיש בין אנשי מזרח ובין אנשי מערב במנין שנות הבריאה, שהאחרונים (המונים ממולד בהר"ד) מוסיפים על הראשונים (המונים מן וי"ד) שנה אחת, כאשר נראה עוד לפנינו, ונמצא שאלה ואלה מתפונים לקבוע תחלת מנין שטרות בשנה אחת, בתשרי של שנת 312 לפני המנין הרגיל, אלא שלפי חשבון אלה היא שנת ג"א תמ"ט, ולא שנת ג"א ת"ן לב"ע, וכך חשב באמת החכם ר"ב שטרן שהביאו שם²; אבל הרשי"ר מוצא, שאין טעם זה מספיק, שהרי בעל הערוך והעטור, רבנו תם וחכמים אחרים מונים מבהר"ד, ובכל-זאת הם חושבים מנין שטרות מג"א תמ"ט. ולא עוד, אלא שמשני ספרי החשמונאים יוצא, שהיו באמת שני מנינים שונים בתאריך הזה, ואותה שנה בעצמה, שהסופר השני קורא אותה שנת קמ"ח, נקראה אצל הסופר הראשון בשם קמ"ט. ולכן יחשב הרשי"ר למצא את הפתרון האמתי לשאלה זו בהחלטתו של אידלר (שלקח אותה מספר קורות הפרתים לריכטר).

בעיני המן, על במתי בזהו. אבל מפני שאין יום השבוע מן עם קביעתנו, הוקק להגיה „בששי והסכים עמו השי"ר (עין ערך מלין, צד 81), והחכם קאהוט הכניס הגהה זו בפנים בחרוים שבסוף הערך שלם והדפיס „בששי בחמשה עשר“ (ולא העיר, שבדפוס הראשון כתוב בט"ו). אולם באמת לא יום השבוע משבש, כי אם מספר ימי החדש. בכ"י שזח"ה (הגיון לב, צד 21) הגירסא: „בט"ו וי' לירח“. אותיות אלה נתחלפו בדפוס הראשון למספר ט"ו, ובכ"י וינה ולידן לחמשה עשר, בעוד שהפונה לתשעה עשר, שחל באמת בשלישי בשבת. — כתיבת המספרים בדרך כזו, האחדים לפני העשרת או ט"י (תשעה-עשר) תמורת י"ט, מצויה אצל הקדמונים. בן עלאן (הגרן, ח"ה, צד 78/9) — ז"י תמורת י"ז, ד"י תמורת י"ד וט"ע תמורת ע"ט; רב יוסי הנהרואני (כרם חמד, ח"ט, צד 42) — הד"י תמורת הי"ד; ורבנו הננאל (בפרושו לר"ה, כ, ע"ב) יאמר: בה"י תקפ"ט — במקום כט"ו תקפ"ט; ובכ"י ברלין, סמן ר"א, רשימת רמ"ש, ח"ב, צד 5/a: ד"כ בהדש מרחשון שנת הת"ג, במקום כ"ד; ובכרייתא של שמואל (פ"י"ב): א"ך ב"י-תמורת כ"א י"ב (עין בהערתי לפרק „היום“ במאמרי „סדרי זמנים והתפתחותם בישראל“, סמן ז).

¹ מעתיק פרוש המשניות להרמב"ם, סדר נשים, אומר: „שנת ג"א ונ"ה לבריאת עולם היא שנת אלף ור"ל לחרבן ושנת אלף ותר"י למנין שטרות, כמו שנתבאר השבון זה בכוון בגמרת עין פ"ק. הדברים האחרונים מוכיחים, שכל החשבון הזה לקוח מדברי התלמוד בע"ז שם.

² וכן יאמר הנשיא מפרש: „מנין שטרות, אשר היא תחלת מלכות אלכסנדרוס, והוא חתימת חזון... הוא שנת ג"א ת"ן שנה לבריאת עולם למנין אשר אנו חושבים עליו מבהר"ד. והיו השנים השלמות מן בריאת עולם וחתימת חזון להשבונינו ג' תמ"ט שנה והוא לאנשי מזרח אשר מונים לבריאת עולם מן וי"ד ג' תמ"ח“ (ספר העבור, מ"ג, ש"ח).

שהיו באמת שני מנינים שונים לתאריך זה: יושבי סוריה היו חושבים אותו מתשרי של 312, והיונים היושבים בארץ הפרתים היו מאחרים אותו בשנה אחת ומתחילים למנותו מתשרי של שנת 311 לפני המנין הרגיל (והוא הוא תאריך הכלדיים), ושני מנינים אלה השאירו עקבותיהם בשני ספרי החשמונאים וגם בספרות ישראל המאחרת כמעט עד היום הזה. זו היא תמצית דבריו.

אולם מרב שמחתו של הגאון על המציאה שמצא, לא הרגיש, כי לא זו היא האבדה אשר הוא מבקש, וכי במחילת-כבודו איוב באויב נתחלף לו. מבקש הוא להוכיח, כי מלבד אותם, המונים מנין שטרות מג"א ת"ן, יש עוד אחרים, המקדימים אותו שנה אחת ומונים אותו מג"א תמ"ט — והנה מצא, כי מלבד אותם החושבים מתשרי של שנת 312 לפני המנין הרגיל או משנת ג"א ת"ן, נמצא עוד מנין אחר מאחר בשנה אחת, המתחיל מתשרי של שנת 311, אבל שנה זו מכוננת לשנת ג"א תנ"א ולא לשנת ג"א תמ"ט, שהוא מחזר אחריה: קשה להבין, איך טעה הרב בדבר פשוט כזה.

ח. הסבה האמתית לח"ל. אמנם יפה יאמרו המושלים: רצונך לעמוד על אפיו של מליך, סורה אליו ובקרהו בארצו. וגם אנו, אם יש את נפשנו להכיר התאריך שאנו דנים עליו, אנו צריכים לחקור עליו לא על-ידי אמצעי, על-פי השוואתו עם תאריך אחר, שאפשר שהסופר לא היה בקי בחשבונות כאלה או טעה בהם, כי אם לבדקו במקומו, במקום שהוא נוהג שם במעשה. ובאמת — מהמון שטרות ותעודות, שהגיעו לידינו מבל, מצרים וארץ-ישראל, שנזכרו בהם יום השבוע ויום החדש, או סמנים אחרים (שנת עבור או המנין לתאריכים אחרים), אנו רואים, שבכלם מנין השטרות מתחיל מג"א ת"ן לבריאה (עין ברשימה שבסוף הפרק).

אם נעבור על-פני רשימת המחברים שהבאתי למעלה בשם הרשי"ר (ושכפי שאמרתי אפשר להוסיף עליהם) ונוציא מכללה את בעל כפתור ופרח וספר היוחסין (ובעל מאור-עינים), שהם מונים לשני המנינים כאחד, ואת האחרונים שבאחרונים, בעל צמח-דוד וסדר-הדורות, שאינם אלא שונים דברי הקודמים להם, הנה נוכל לחלקם לשלש מחלקות: לחכמי בבל (רש"ג, רה"ג ובעל סדר תנאים ואמוראים), החושבים את המנין לשטרות משנת ג"א תמ"ט, אבל שנת תמ"ט שלהם (שמנו מן וי"ד) מכוננת לשנת ת"ן שלנו (המקדימים למנות מבהר"ד); לחכמי ספרד (הנשיא, ספר-הקבלה והישראלים), שהיו מונים לבריאה כמנהגנו, אבל היו יודעים, שאנשי מזרח פוחתים מחשבוננו שנה אחת, וגם ידעו את התאריך מספרי הערביים, שהיו משתמשים בו לרב, ולכן חשבוהו כהוגן משנת ג"א ת"ן; ולחכמי איטליה וצרפת (הערוך, העטור, רבנו תם ובעל ספר התרומה), שגם הם מונים לבריאה ממולד בהר"ד כמונו, אבל מקדימים למנות למנין שטרות משנת ג"א תמ"ט שלפי חשבוננו. המחלקה האחרונה הזאת — ורק היא לבדה — נותנת מקום לחשב, שהיו באמת שני מנינים לתאריך הזה, כדעת הרשי"ר, שהיו מחלקים תמיד במנין שנות-השטרות בשנת אחת, שהיו חכמי צרפת מונים יותר מחכמי ספרד. אבל באמת אין מהם הוכחה כל-עקר. חכמי ישראל אשר בארצות הנוצרים, שהתאריך הסילוקי לא היה ידוע

שם כלל, ידעו מנין שטרות רק מתוך דברי התלמוד, שהוא מזכירו רק במקום אחד לענין חשבון שמטות (ע"ו, ט, ב); ומלבד מחברים מועטים, המוסיפים במקרים מיוחדים בצד מנין-הבריאה, שהיו חושבים לו, גם את תאריך השטרות, כמנהג של סלסול בלבד (כדרך שעשה בעל הערוך בחרויו, בעל ספר העטור ובעל מאור-עינים בהקדמות ספריהם). כל יתר חכמי צרפת, המובאים למעלה, משתמשים בו רק לענין אחד, לבאר על-ידו דברי התלמוד בחשבון שמטה. מן הסמן „ארבעים ושמונה עיר“, שנתנו בעלי התלמוד למנין שטרות, למדו מחברים אלה, ששנות העולם עודפות על שנות שטרות ג"א תמ"ח שנה, ושהשנה הראשונה למנין זה היתה שנת ג"א תמ"ט. אבל רבם לא ידעו, שיש הבדל בחשבון הבריאה בינם לבין חשבון התלמוד בשנה אחת, ואותם שידעו לא העלו על לבם לפי-שעה, שיש להבדל זה קשר עם קביעת שנת השמטה שהיו עסקים בה. ובכן יצאה להם השנה היתרה בתאריך השטרות.

והנה בלי-ספק לא יעלה על לב איש לקחת לו למופת ולראיה את בעל סדר-הדורות, החושב מנין שטרות משנת ג"א תמ"ט, ובכל מקום שהוא מוצא שני מנינים, לבריאה ולשטרות, שאינם מסכימים עם זה, הוא ממחר לשבש המספרים, כדי שיעלה ההבדל שביניהם לג"א תמ"ח — שפלטנו יודעים, כי בארץ פולין, שישב בה הרב לכסא הרבנות, לא היו מונים לשטרות, ונקל להוציא משפט, שעשה חשבונותיו על-פי דברי התלמוד, שהיה בו רב עסקו, ולא השיב אל לבו, שיש בזה הבדל בין המונים ממולד וי"ד לבין אנשי המערב המונים לבריאה ממולד בהר"ד. וכן לא נוכל להביא לעד — כאשר יעשה כזאת הרשי"ר — את בעל צמח-דוד, הכותב באותיות גדולות: „שנת ה"א שנ"ב היא אלף ותתק"ד לשטרות“ (ח"א, שנת ג"א תמ"ח), אחר אשר נמצאהו במקום אחר (ח"ב שנת ד"א שנ"ג) אומר: „תחלת מנין הישמעאלים היא משנת ד"א שנ"ג, ושנתנו זו, שהיא ה"א שנ"ב, היא שנת תתקצ"ט לישמעאלים“, בזמן שבאמת תאריכם מתחיל מחדש אב שנת ד"א שפ"ב, ובשנת ה"א שנ"ב, כמעט בראשיתה, מחדש מרחשון, כבר התחילה שנת אלף לישמעאלים. במקרה האחרון נולדה לו טעותו, מתוך שלא הבדיל בין שנות הישמעאלים, שהן שנות לבנה, לבין חשבון בני-אירופה, המונים לחמה, ובמנין שטרות — מפני שנמשך, כפי-הנראה, אחרי בעל מאור-עינים, שהוא מזכירו במרוצת דבריו, וכמוהו לא הרגיש שדברי הרמב"ם והראב"ד בספר קבלתו, שהוא מסתיע מהם, הם ראייה לסתור!

מראה דומה לזה אנו מוצאים אצל בעל כפתר ופרח (פנ"א), שכפי מה שהעיר כבר הרשי"ר הוא „סותר עצמו תוך כדי דבור“, ומונה מנין שטרות משנת ג"א תמ"ט ות"ן בנשימה אחת. אבל יותר מזה יש לתמוה על שני גדולי הדור, בקיאים בחשבונות ימות-עולם, שאף הם לא נמלטו משגיאות בענין זה. התוכן ר"א זכות, בעל ספר היוחסין, שאף-על-פי שבזמנו כבר היתה ארץ ספרד תחת ממשלת הנוצרים, שלא היו בקיאים בחשבון שטרות, מכל-מקום ידע אותו אל-נכון מתוך ספרי חכמי-ישראל שקדמוהו, ובכל-מקום שהוא מחליף שני שטרות בשני בריאה הוא מוסיף על המנין הראשון ג"א תמ"ח, ובכל-זאת יאמר במקום אחד (דפוס קרקוי, דף ט"ו, ב), שבשנת ג"א תמ"ח בא

אלכסנדרוס לירושלים, ואז התחיל מנין שטרות מתשרי שלאחריו! — ובטעות זו נכשל גם אבי המבקרים בישראל, בעל מאור-עינים, שהקדיש מחצית ספרו לחקירות בדברי ימי-עולם, שגם הוא מזכה שטרא לבי תרי. כי בבטחוננו הגמור, שבמנין שטרות „לא ימצא בכל חכמי הגויים והיהודים גם איש אחד, אשר יאמר להוסיף עליו או לגרוע ממנו“ (פכ"ד), הלך, כפי-הנראה, מבלי-משים אחר לוח-השנה שהיה לפניו, שמצא כתוב בו: שנת ה"א של"א לבריאת-עולם, אלף ותקע"א לנוצרים, היא שנת אלף ותתפ"ג לשטרות (שם ובהקדמתו לספרו), ומבלי חשד את הלוח הקדוש, פן משגה אתו, חשב, שמנין זה מקון עם דברי הרמב"ם בהלכות קה"ח ובהלכות שמטה ויובל, ולא הבחין, שבעל הלוח חושב את השנה הראשונה מג"א תמ"ט והרמב"ם מג"א ת"ן, ושהוא עצמו אומר במקום אחר (פ' כ"ה) על שנת ד"א ר"ס, שהיתה שנת תתי"א לשטרות¹).

דוגמאות אלה יוכיחו למדי, שבמקום שמנין השנים אינו נלקח מן החיים, והמחשב מוציאו מדיוק ומסברא, הטעות מצויה עד-מאד. ובעל אבן-ספיר (ח"א, פכ"ט) יספר לנו על יהודי תימן, המונים עד היום לשטרות, „שאינם יודעים מנין שנות העולם, רק החכמים והסופרים, וכשהם רואים על הספרים הנדפסים את שנות בריאה לא ידעו לחשבם“. ונקל לשפוט מראש, כי אותם שיודעים את ההבדל שבין שני המנינים מתוך דברי התלמוד מוסיפים על מנינם ג"א תמ"ח, ואותם שלמדוהו מדברי הרמב"ם (שדרכם להגות בו הרבה) מוסיפים ג"א תמ"ט, ונמצאו חלוקים זה מזה בשעור שנה. וכדבר הזה קרה גם את חכמי צרפת, שידעו את ההבדל מדברי התלמוד בע"ז (ט, ב), ופחתו משנות הבריאה רק ג"א תמ"ח, ולכן יצאה להם שנה עודפת במנין שטרות. ודברים אלה שאמרתי אינם סברא בלבד, אבל יש לנו עליהם ראיות מוכיחות מדברי חכמי-צרפת בעצמם. רבנו תם בספר הישר (ס' תצ"ב) מוציא מתוך דברי התלמוד (לפי גירסת ר"ח), ועל יסוד השבון שטרות שלמד מהם, ששנת ד"א תתק"ט לבריאה (שהוא מונה כמנהגנו מבהר"ד), שהוא אלף תס"א לשטרות ואלף ופ"א לחרבן, היא שנה שלישית בשבוע. מתוך הדברים האלה הוציא הגאון רשי"ר בצדק, ששנה ראשונה למנין שטרות מתחלת אצלו בשנת ג"א תמ"ט לחשבוננו. אבל לא הרגיש, שרבנו תם בעצמו הכיר, שדברים אלה טעות הם בידו, וחזר ותקן אותם באמרו, שכל השבון זה אינו אלא לפי שיטת הראשונים, החושבים מנין הבריאה, ואת מספר שנות הבריאה הקודמות למנין שטרות, ממולד וי"ד, אבל לפי-חשבוננו, שאנו מונים מבהר"ד, תהיה שנת ד"א תתק"ט שניה בשבוע² והשנה המכוננת לשנה זו במנין שטרות תהיה אלף

¹ וכן הוא טועה גם בחשבוננו (פכ"ד) ומקבץ את שי"ב שנה שמחשבון שטרות עד תחלת מנין הנוצרים ואלף תקע"א שנה שאחריו ומוציא את קבוצתם מכוננת לאלף ותתפ"ג לשטרות ושוכח שכחשכונות כאלה עלינו לפחות מן היוצא שנה אחת שהיא משתפת לשנים שלפני המנין ושלאחריו.

² וז"ל ספר הישר בסוף סמן תצ"ב: „והגיה ר' (כלומר רבנו) ושנת ט' למרט שקבעתי שנת

ות"ס, שאם נגרע ממנה שנתיים, לפי הכלל „נבצר תרתין שנין“, ונוציא את השארית בשבועים, יצא לנו המספר שנים לשנת השבוע. הדבר שהביא את רבנו תם לחזור מדבריו, כאשר אנו שומעים מדברי רבנו אלחנן (בתוספותיו לע"ז, דפוס הוסיאטין, דף ט) ומדברי בעל ספר-התרומה (הלכות עבודה זרה, סמן קל"ה), הוא, שמצא בסוף סדר עולם דרבנן סבוראי, ששנת ד"א תקס"ד לבריאת עולם (לחשבון בהר"ד) היתה שמטה וכו', והיה אומר הטעם, לפי שבניסן נברא העולם ומתשרי דבתריה מונין שמטין, ואם-כן מתאחרת שמטה שנה אחת. הטעם הזה הוא באמת פשוט מאד, כי מאחר שבעלי התלמוד מונים שנות הבריאה לא מתשרי שלפני ניסן של יצירה, כמנהגנו, כי אם מתשרי שלאחריו, ומאחרים את תאריך הבריאה בשנה אחת, נמצאו כל המנינים האחרים, הקשורים אל מנין הבריאה, מתאחרים גם הם בשנה אחת: שנה ראשונה של שטרות, שהיא לחשבון בעלי התלמוד ג"א תמ"ט, מכוננת לשנת ג"א ת"ן לחשבוננו, ושנה ראשונה לתרכן, שהיא אצלם ג"א

ג' לשמיטה, לפי-שיטת הראשונים שמנו של תשרי של עיקר (צ"פ: שמנין של תשרי של ישוב עקר) ששנת ט' פרט (כלומר, לפי-חשבוננו מתשרי של תהו, שהיא בהר"ד) הוי שנת ב' לשמיטה. ואף-על-גב שלתשרי של בוהו אנו מונים לשטרות (כלומר, שאנו מונים בשטרותינו את מנין הבריאה ממועד תהו ואין הפגנה כאן במלת לשטרות למנין יונים), שאפילו יום אחד בשנה חשוב שנה, מכל-מקום מניסן דבתריה מונים תחלת השנה. ותשרי ראש-השנה לשמיטין והוא תשרי שלאחר ניסן של יצירה וכן עיקר. הלשון תשרי של ישוב לתשרי של וי"ד לקחתי מתוספות (ר"ה, ה, ע"א, ד"ה לתקופות), אבל אפשר גם-כן לתקן: „שמנו לתשרי של עיקר ועיקר הוא כניגוד לבוהו“. המאמר שהוספתי בחצאי מרבע כתוב בספר-הישר למעלה מזה במקום שאין לו שם כל ענין כלל ובסדר מסרס ומוטעה („ואף-על-גב שלתשרי של בוהו אנו מונים לשטרות, מכל-מקום מניסן דבתריה מונים תחלת השבוע שאפילו יום אחד בשנה חשוב שנה“). ונראה שכל הגהה זו נכתבה ביד ר"ת בגליון ספרו קטעים קטעים, והמעתיק שלא הבין את הדברים הכניסם שלא במקומם, סרסם ושכשם (בדבריו מניסן דבתריה תחלת השנה קולע הוא אל מה שאמר למעלה בפנים הספר למלכי ישראל וכן לתרכן הכיות מונים מניסן ומכון עם שיטתו במקום אחר, כמובא בתוספות ר"ה, דף כ"ז, א, ד"ה כמאן, שבניסן נברא העולם).

בדברי ר"ת להלכה זו נפלו טעיות רבות (כמו שכל ספר-הישר מלא ט"ס כרמון). אבל נקל מאד לתקן, ולכן לא אתקן, כי-אם שבוש אחד, המוכיח עד-כמה ערבכו המעתיקים את דברי הספר. רבנו תם מביא דברי התלמוד, ערכין, י"ב, ב, ומפרשם וז"ל: „מכדי בית שני כמה קמו (תף) לתכ“, לבד שנת התרכן, כדמוכח כולא שמעתתא, הרי די מאות תמניא יובלי הוי, ארבע עשרי (דהיינו, מכל מאה תרתי) [תרי] שבוע, פשו להו שיתא... ומשני „הא מני ר' יהודה היא דאמר שנת חמשים עולה לכאן ולכאן, אתיא [תמניא] מתמניא יובלא [דהיינו, מפל מאה תרתי] והני שיתא הוי להו ארביסר“. צינתי את דברי התלמוד בסמוכים של „קרני חגבים“ להבדילם מדברי ספר-הישר. וכל איש יראה בסקירה אחת, שהמעתיקים הכניסו את המלים „דהיינו מכל מאה תרתי“ (שכפי-הנראה, כתבם ר"ת בגליון ספרו כבאור לדברי הגמרא) שלא במימי הראוי, על-כן השמיטו מלת תרי, שנראתה להם כמו תרתי.

תתכ"ט, מקננת בחשבוננו לשנת ג"א תת"ל. ונמצאה שנת השמטה הנקבעת על-פי אחד מתאריכים אלה מתאחרת גם היא בשנה אחת. אבל עד-כמה היו ענינים כאלה מוזרים גם לגדולי התורה בימים ההם, יוכיחו לנו דברי רבנו אלחנן, האומר על דברי ר"ת: "ולא הבין ר' מאי קאמר, דמאי לנו כאן לבריאת העולם? והלא אין אנו מתחילין חשבון שמיסין לבי"ע, כי-אם מבית שני". גם בעל ספר התרומה חושב את דברי ר"ת לדברי תימה (והמשוה דבריו עם דברי רבנו אלחנן יראה מיד כי ממנו לקחם) ומניח אותם ב"צריך עיון". ולא העלו על לבם, שכל חשבונות אלה קשורים ואחוזים זה בזה, וכי שנת החרבן, שממנה מתחיל מנין השמטות, משתנה בהשתנות ראשית המנין לבריאה, ונמצאה שנה ראשונה לשמטה, שהיתה בשנת החרבן, מקננת אצלנו לא לשנת ג"א תתכ"ט, אלא לשנת ג"א תת"ל⁽¹⁾. ואם חכם גדול כר"ת לא שם בראשונה את לבו להבדל הזה, ואם הבאים אחריו, ששמעו את טעמו לא הבינו דבריו לאשורם, ואם לאחרונה הגאון והמבקר שי"ר, שידע את החלוקה שבין אנשי מזרח ואנשי מערב, גם ראה את דברי ר"ת בספר-הישר (שצוה לעיין בהם) ואת דברי ספר התרומה, הלך בחשבונות אלה בארוחות עקלקלות, למה זה נתפלא על אנשי צרפת ואיטליה בכלל, שלא היו בקיאים בהם!

מלבד ההבדל הזה שבארנו, שמקורו בחלוקה המנהגים בין בני-מזרח ובני-מערב בחשבון שנת הבריאה, אנו פוגשים לפעמים גם חלופים אחרים, שמוצאם בהנחה אחרת משבשת או בטעות בחשבון.

את בעל מדרש לקח-טוב חשב הגאון רשי"ר בין אותם החושבים מנין השטרות מג"א ת"ן, וראיתו ממה שכתב בפרשת שלח-לך: "שנת ד"ף, ס"ו"⁽²⁾ לבריאת עולם, שהיא אלו"ל ל"ו (שי"ר מתקן: אלף ל"ו) לחרבן בית-שני, שהיא את"ו להפסקת נבואה... שהיא משהכתה העיר בימי צדקיהו המלך אתתקכ"ז"⁽³⁾. אבל נוסח זה, המסכים בדיוק אל האמת, כבר נשתנה ונתקן על-ידי המעתיקים או המדפיסים, ולא יצא מתחת יד בעל מדרש לקח-טוב, שהיתה לו שיטה משנה לגמרי. במדרש זה לספר בראשית ושמות, שהוציא לאור הר"ש בקר על-פי כתב-יד שונים, נמצאה בכתב-יד אחד, שנוסד על העתקה אחת, שנעשתה בשנת ד"א תתנ"ו (והיא השנה שכתב בה

(1) וביותר יש לתמוה על רבנו אלחנן, שהוא מביא בעצמו לפני-כן את הנוסחה: "מאן דלא ידע וכו' לחשוב כולו שני משנברא העולם ונטפתי חדא שתא" וכו', שממנה יוצא ברור, שיש חכמים, שהיו חושבים חשבון שמטות לפי תאריך הבריאה; ובחכמה שיש הפרש כשנה אחת בין המונים שנות העולם מתשרי, שקדם לבריאה, או מתשרי שאחרית.

(2) כלומר, ד"א תתס"ו, כי פא פתוחה מורה על ת"ת, וזה יוצא מתוך אלף-בית של אי"ך בכ"י, שאותיות ח'פ"ף מורות בו על שמונה, שמונים ושמונה מאות.

(3) האדומי (מאור-ענינים, פי"ז) מביא בשם ספר פסיקתא זוטרת, הנמצאת אצלנו בדפוס, שכתב בפרשת שלח-לך על דבר שהיה בשנת אלף תקכ"ז (צ"ל: תתקכ"ז) משהכתה העיר בימי צדקיהו שהוא אלף תתקכ"ז להפסקת נבואה, אלף כ"ז (צ"ל: ל"ו) לחרבן שני, ד"א תתס"ו

המחבר את ספרו¹), הלשון הזו: „וזה לנו עתה אכ"ט (לחרבן), שהוא דתתנ"ז
 לבריאת עולם, ולא עוד, שאנו מונים למלכי יננים את"ז" (פרשת יתרו, י"ט, א),
 ובכתב-יד אחר, שנכתב מתוך העתקת אחד התלמידים עשר שנים אחרי-כן,
 הנוסח: „וזה לנו עתה אל"ט, שהיא דתתס"ז לבריאת עולם... למלכי יננים
 אתי"ז", ובכתב-יד שלישי, הנכתב מתוך העתקה שזמנה מאחר עוד בשנה אחת,
 הנוסח: „תת"ס שהיא דתתס"א (צ"ל: דתתס"ח) לבריאת עולם... למלכי יננים
 אתי"א (צ"ל: אתי"ח)". כל המספרים האלה מכננים היטב, ואותם שבשני כתב-יד
 האחרונים יוצאים מעצמם מאותם שבכתב-יד הראשון על-ידי הוספת השנים
 שעברו מזמן כתיבת הספר עד זמן העתקתו (עשר או י"א שנה) וכלם גשנו
 כצורתם בשלשת כתב-יד (בכל-אחד לפי זמנו) עוד במקום אחר מן הספר (אלא
 ששם נמצאו רק תאריך הבריאה והחרבן זה בצד זה) והם גותנים לנו ערבה נאמנה,
 שלא עלה בהם שפוש. וקרוב בעיני, שגם המדרש לספר במדבר שבדפוס נכתב
 מתוך ההעתקה שנעשתה בשנת תתס"ז, כאשר יעיד עליו המנין לשטרות, אלא
 שנפלו במאמר שהבאנו מקצת טעויות על-ידי מעתיקים מאחרים, שחשבו לתקן
 וקלקלו, וצ"ל: ד"ף ס"ז לבריאת עולם, שהיא אלף ול"ט לחרבן בית שני, אתי"ז
 להפסקת נבואה וכו'. מכל הדברים האלה יוצא ברור, כי בעל-המדרש הזה,
 המונה שנות הבריאה כבני מערב מבהר"ד, חושב את השנה הראשונה לחרבן
 ג"א תתכ"ט, ולשטרות ג"א תנ"א. המספר הראשון, שכבר מצאנוהו אצל יושבי
 איטליה וצרפת, כבר ראינו, שהורתו ולדתו בטעות, מתוך שחשבו שמנין בעל-י
 התלמוד לבריאת עולם מכון לחשבוננו. המספר השני, שלא מצאנו לו עוד חבר,
 יכול לתת מקום לראות בו עקבות התאריך הכלדי הקדמון, אשר בדרך-נס שב
 לתחיה בארץ נכריה, אחר אשר אבד עליו כלח בארצו, ואשר כפי דעת

ליצירה, וכן נתו למאמר שהבאנו בפנים, אלא שכדרכו לפעמים לא הקפיד להעתיק לשונו כצורתה.
 את לשון האדומי העתקתי לפי הוצאת בן-י עקב (וילנה, תר"ג), שנדפסה על-פי דפוס מנטובה,
 ובהוצאות אחרות כתוב פרשת לך, ולכן חשב השי"ר (ערך מלין, צד 77) שפגנת האדומי לפסיקתא
 לספר בראשית, שלא נדפסה עוד בזמנו. אבל בעל מאור-עינים אומר בפרוש: „הנמצאת אצלנו
 בדפוס", ובאמת בפסיקתא לספר בראשית, שהוציא לאור הר"ש בבר, לא נמצא כל זכר למאמר כזה.
¹ מדרש לקח טוב נתחבר בשנת ד"א תתנ"ז לב"ע, אלף כ"ט לחרבן. בדבר זה שויים כל
 שלשת כתב-יד בשמות ג' ב', ומפני שבכ"י פלורנץ יזכר תמיד המחבר בלשון מדבר בעדו: „אני
 טוביה בינתי בספר אלוהינו ואתנה את לבבי וכו', וכן במקומות אחרים, שאסף רש"ב במבואו
 (ס' ד), תחת אשר בכ"י פטרבורג וירושלים ידבר עליו תמיד בלשון נסתר ובתוספות תארי-
 כבוד, הנה קרוב להחליט, שכתב-היד הראשון נכתב מתוך העתקה, אמצעית או בלתי-אמצעית,
 שיצאה מידי המחבר בעצמו, והשנים האחרים נעשו מתוך העתקת אחד מהתלמידים, לא כאשר
 יחשב רבי שלמה בבר, ששני כתב-יד האחרונים נעשו על-פי מהדורה חדשה שתקן המחבר בעצמו
 מפני שנמצאו בה בקצת מקומות דברים מעטים שהם חסרים בראשון (סמן י"ד) ובאמת הדברים
 החסרים האלה אינם אלא השמטות שנשמטו בטעות וכאשר יאמר רבי שלמה בבר בעצמו (סמן
 י"ג), שכתב-יד זה מלא טעויות והשמטות, שנעשו בשגגת המעתיק.

ממציאיו, התחיל מחרף של שנת 311 לפני המנין הנהוג, או מתשרי של שנת ג"א חנ"א. אבל כבר הוכחנו, שכל התאריך הזה נולד רק בדמיון. וכשאני לעצמי איני מפקפק בדבר, שגם המספר ג"א תנ"א נולד לבעליו על-ידי טעות. בעל-המדרש הזה, שהיה תחת ממשלת ביזנטיה (עין במבוא לרבי שלמה בבר, סמן ה), מונה כבני ארצו את תאריך החרבן משנת ג"א תתכ"ט, ותאריך השטרות מג"א ת"ן (עין להלן בתאריך החרבן). אלא שבמקום שהיה לו לחשב את השנים שעברו בין שני המנינים עד ולא עד בכלל, חשב אותן עד ועד בכלל, וגרע משנות העולם ג"א ת"ן תחת ג"א תמ"ט שנה. טעויות כאלה מצויות לרב אצל בני-אדם שאינם רגילים בחשבונות, וכאשר חשב כזאת באמת גם המו"ל ר"ש בבר, ואומר: „זה החשבון עולה כהוגן... והשנה הא' למנין השטרות היא ג"א ת"ן, צא וחשב למספר הזה עוד אלף ותי"ו, יעלה ד"א תתס"ז" (מבוא, צד 24).

יכול הייתי לגבב ולהביא דוגמאות רבות לטעויות כאלה, שטעו המחשבים בחשבונם. אבל די יהיה לי להביא אך דוגמא אחת מצינת ביותר. בכתב-יד של מקרא הנמצא בגנזי הספרים בפטרבורג, שנכתב במצרים, נמצא בסופו: „ונשלם בחדש סיון של שנת ארבעת אלפים ושבע מאות ושבעים שנה לבריאת עולם, והיא שנת אלף וארבע מאות וארבעים וארבעה לגלות המלך יהויכין, והיא שנת (אלף) ושלוש מאות ותשע-עשרה שנה למלכות יננים, שהיא למנין ושטרות) ולהפסקת הנבואה, והיא שנת תשע מאות וארבעים לחרבן בית שני, והיא שנת שלוש מאות ותשעים ותשע למלכות קרן זעירה" (קטלוג של הרכבי ושטראק, צד 265). כל המספרים האלה מכחישים זה את-זה, עד שקשה להחליט בברור איזה מהם הוא נכון ואיזה משבש. הרכבי ושטראק חושבים, שיש לקחת לייסוד את המנין לקרן זעירה, ששנת שצ"ט התחילה מתשרי של שנת ד"א תשס"ט לבריאת-עולם. ולפי-זה נכתב הספר בשנת ד"א תשס"ט לב"ע, אלף וש"כ לשטרות, תתק"ם לחרבן בית שני ואלף ותמ"א לגלות יהויכין. טעויות כאלה — אשר לא ידע איש דרך לדתן, כאשר לא ידע את דרך הרוח — דין להראות עד-כמה צריכים אנו להזהר בחפצנו להוציא משפט על אחד מן המנינים מתוך השנאות עם חבריו. רב בני-אדם עלולים לטעויות במעשה החשבון. וכאשר ראינו למעלה למדי חכמים הרבה, שנכנסו לפרדס זה ולא יצאו ממנו בשלום. ואם בחכמים יודעי-העתים כך, סופרים פשוטים על אחת כמה וכמה.

תאריך חרבן-הבית

א. תאריך החרבן בספרות ישראל והמקומות שהיה נוהג
 ס. התאריך הזה, אשר כפי מה שראינו כבר מדברי המשנה וסדר עולם, היה מנהג פשוט בארץ-ישראל, אף-על-פי שלא היו כותבים אותו בגטין — לא הרבה להתפשט כמנין שני שטרות, כי לא מצאנוהו נהוג כי אם בארץ-ישראל ובאיטליה,

שהיתה נמשכת תמיד אחריה, וגם לא האריך ימים כראשון. ולכן לא יפלא בעינינו, כי מעטו מאד הספרים והכתבים, אשר יוכר בהם המנין הזה כתאריך עומד בפני עצמו, ולא כטפף לתאריכים אחרים. בספרות התלמודית בזכר מנין זה רק שתי פעמים: פעם אחת בבבלי (ע"ז, ט, ע"ב): אמר רבי חנינא (מאמוראי ארץ-ישראל) לאחר ארבע מאות שנה לחרבן הבית וכו', ופעם אחת בירושלמי (תענית, פ"ה, ה"ו, ומובא במדרש איכה, ב, ב): חמשים ושתים שנה עשתה ביתר לאחר חרבן-הבית. בעל סדר עולם זוטא, המשתמש בספרו במנינים שונים (את ימי הבית הראשון הוא מונה לבריאת עולם, ימי הבית השני לשטרות וגם למלכי בית חשמונאי והורדוס), חושב את הזמן שאחרי הבית לפני מנין החרבן, שהוא מזכיר בספרו חמש פעמים. בעל פסיקתא רבתי אומר בתחלת ספרו: „מזמן שחרב הבית הרי שבע מאות ושבעים ושבע שנה” (והוסיף שם אחד מן המעתיקים המאחרים: „ועתה הוא כבר אלף ומאה וחמשים ואחת”). ובעל תנא דבי אליהו אומר: „ומשחרב (הבית) עד עכשיו הרי תשע מאות” (סדר אליהו רבה, קרוב לסופו, בהוצאת איש-שלום, צד 163)¹; ורבי אליעזר הקליר משתמש בתאריך זה ואומר: „אאנין תשע מאות ועוד” (קרובות לת"ב)². וכן היו משתמשים במנין הזה בשטרות ובכתבות שונות. בספר קובץ על יד (מקיצי נרדמים, שנת ט) פרסם הר"א ברלינר נוסח „כתבה ירושלמית”, שמצא, וכתוב בה: „בכך בשבת, בכך ימים לחודש פלוני, בכך וכך שנים לבריאת עולם, ובשנת כך וכך לחרבן בית המקדש הקדוש, שיבנה במהרה בימינו לעיני כל ישראל אמין”. וברשימת כתב-יד של בריטיש מוזיאום (Vol. IV, p. 520a) נדפס

¹ הזמן הזה מכון לשנת ד"א תשכ"ט ליצירה, והוא יוצא עוד ממקום אחר מן הספר אליהו רבה, פ"ב (הוצאת איש-שלום, צד 7), שאמר: „ויצאו מהן (משני אלפים של ימות המשיח) יותר משבע מאות שנה”; אבל כל המספרים האלה כבר נשתנו על-ידי הסופרים המאחרים. ובילקוט מכירי לזכריה (י"ד, ז) הנוסח: „ויצאו מהן שש מאות ששים וארבע שנים”, והרש"א פוזננסקי יחשב, שזו היא שנת חבור הספר (עין צייטשריפט דער העבראישען ביבליאגראפיע לשנת 1909, צד 132), אבל אפשר מאד, שגם המספר הזה יצא מידי מעתיק מאחר, שכתב במקום המספר הקדמון את מספר השנה שבה כתבו. ומפי הגאון רב האיי שמענו („תשובת הגאונים” להרכבי, סמן מ"ה), שהיה דרכם להזכיר בבריתות ממין זה בשעת למודם את מספר השנה שהיו עומדים בה.

² השיר בתולדות הקליר מוכיח מלשון זו, שהיה ר"א הקליר בימי רב שריירא גאון, בערך שנת ד"א תש"ל ליצירה. אבל עתה אנו יודעים, שקדם לרב סעדיה גאון, כי זה האחרון בפרושו לספרי-יצירה (הוצאת למברט, בגוף הערבי, צד 23, ובתרגום הצרפתי, צד 43) מזכירו בשמו ומעתיק מפיוטיו את החרוז לסוכי לסוכי וכו'. והר"א ווייס („דור דור ודורשיו”, ח"ד, פ"ב) מצא בתשובות הגאונים (חמדה גנוזה, סמן נ), שרב נטרונאי מזכיר פיוטים, שכפי הנראה הם להקליר, ורב נטרונאי מת בערך אלף קפ"ה לשטרות או בתחלת המאה התשיעית לחרבן הבית. ולכן זקוקים אנו לאמר, שהקליר תפס מנין אחר, אלא שנתקן על-ידי אחד המעתיקים המאחרים, וכדרך שמצאנו להראב"ן (עין תולדות הקליר, הערה ד), ששנה את המספר תשע מאות לאלף, מפני שבימיו כבר עברו יותר מאלף שנים לחרבן.

טופס גט קראי מתוך סדור שנכתב בשנת תרל"ה למלכות קרן זעירה (ד"א תתקצ"ו ליצירה): „ביום פלוני לשבוע, בכך וכך לחדש פלוני, שנת כך וכך לחרבן בית שני בעיר ירושת"ו (ירושלים תבנה ותכונן) או בעיר פלונית" (1). ובמקרא כתב-יד, הנמצא עד-היום במצרים, נאמר: „אני משה בן אשר כתבתי זה המחזור של מקרא... במדינת מעזיה (טבריה) העיר ההוללה נכתב לקץ שמונה מאות ועשרים ושבע שנים לחרבן הבית השני" (אבן ספיר, ח"א, דף י"ד, ע"ב; זקדוקי הטעמים, צד X, ובמאסף האנגלי J. Q. R. לשנת 1908, צד 639). בתאריך הזה ישתמש גם בן-מאיר, ואחד ממשיגיו, שהיה יושב באחת הארצות אשר סביבות ארץ-ישראל, שהמנין לחרבן היה נהוג שם (עין „מחלקת רב סעדיה גאון", צד 54 ומצד 78 ואילך). אך לא נקל היה למנין החרבן להחזיק מעמד נגד מנין שטרות, שהיה מנהג פשוט בכל הארצות האחרות. והנה לפנינו כמה תעודות שנכתבו בירושלים לפי מנין שטרות: כתב-יד של נביאים ראשונים הנמצא ב„סלע היהודים" (קבץ מ"ג), נכתב בירושלים עיר-הקדש בשנת א' ש' למלכות יונים (חבולסון בספר Corpus Inscriptionum Hebraico-rum מהדורה אשכנזית, עמוד 217, בער ושטראק—הקדמה לזקדוקי הטעמים, צד XXXVII, אלא ששם נשמט הזמן בטעות); כתבת אשה (קראית), נכתבה בירושלים בחדש שבט שנת אלף של"ט למספר יונים („ירושלים", ח"ו, צד 227) 2; גט אשה שנכתב שם בחדש תשרי שנת א' שס"ט לשטרות (בלוי, יידישע עהעשיידונג, צד 107); גט שחרור שנכתב שם בחדש מרחשון של אותה שנה א' שס"ט

(1) אם אפשר לסמוך על הכתובים, שהויעו לנו על-ידי אבן רש"ף, אפשר להוכיח, שכך היו חושבים גם הראשונים. בכתב-יד אחד הנמצא ב„סלע היהודים" כתוב הזמן: „ביום הראשון ערב הפסח שנת תשכ"א לחרבן בית קדשינו", ובכתב-יד שני: „ביום ד' ט"ו לחדש זיו, כ"ה לספירה שנת תשע"ח לחרבן שני" (זקדוקי הטעמים, צד XXXIV). שני זמנים אלה מכונים לפי קביעת הקראים עם שנת ד"א תק"ן וד"א תר"ו ליצירה.

בכתב-יד בריטיש מוזיאום, שהזכרנו בפנים, נאמר עוד: „וברמלה כותבים בשנת כן וכן שנים לגלות יהויכין המלך". וקרוב בעיני, שאת התאריך הזה (שלא נזכר עוד במקום אחר כתאריך בפני-עצמו) הנהיגו מקצת הקראים במקום חרבן בית שני, שהנהג על-ידי חכמי הרבנים, ובחרו במקומו במנין גלות יהויכין, הנמצא במקרא במלכים, ירמיה ויחזקאל, אם אמנם למען הגיע אליו היו זקוקים לסמוך על דעת בעלי-הקבלה, שעמד בית שני ת"כ שנה.

(2) וברשימת בריטיש מוזיאום, שם, הובאו עוד שני טופסי גטין קראים, שבאחד נאמר: „שנת כן וכן למספר יונים בירושלים עיר הקדש תבנה ותכונן במהרה אמן", ובשני: „שנת פלונית לבריאת העולם, או שנת כך למספר יונים בעיר פלונית או בעיר אלקאהירה". ובספר About Hebrew Manuscripts by Elkan Adler, London 1905, p. 29 הובא נוסח גט קראי כזה: „ביום כן וכן בשבוע שהוא יום כן וכן לחדש פלוני משנת אלף ושלש מאות ושבעה וארבעים שנים למס' יונים". וראוי להעיר על דברי בעל אדרת אליהו (סדר נשים, פ"י, י"ב), שכתב שבגטין כותבים השנים לחרבן הבית, כדי לחבר חרבן לחרבן, ומטופסי גטין שהבאנו למעלה ראינו, שהיו כותבים גם למנין שטרות ולבריאת עול.

(שכטר, Saadyanah, צד 114). שתי התעודות האחרונות נכתבו בבית-דינו של דניאל הנשיא, שעלה מבבל לארץ-ישראל והשיג גבול גאוני ארץ-ישראל, ואפשר לתלות מנינו לשטרות במנהג המקום שיצא משם. אבל אנו מוצאים גם את רבי אביתר, אחד מגאוני ארץ-ישראל, החושב במגלתו (Saadyanah, מצד 86 ואילך) את כל העתים (משנת אשע"ג עד את"ה) רק למנין שטרות בלבד. אבל בכל-זאת לא פסק מנין החרבן לגמרי והיו משתמשים בו עוד בסוף האלף שעבר. בראש פיוט אחד, שחבר אחד מגאוני ארץ-ישראל, רבי אברהם הכהן, שפרסם מארמורשטין במאסף J. Q. R. לשנת תרע"ד (צד 626) מאוצר הספרים אשר בקמבריג', נרשם: „שנת תתקנ"ד לחרבן הבית“, ובכתב-יד אחר בבריטיש מוזיאום (סמן 8829), שנדפס במאסף של החברה לדברי ימי-קדם (שנת 1913, צד 640), נמצא הזמן „י"ג תמוז תתקפ"ו לחרבן הבית“. ואם נקח את דברי הנשיא (מ"ג, ש"ח) במשמעותם המדיקת, שכתב: „ויש מקומות שמונים לחרבן בית שני“ (בזמן בינוני), נראה, שגם בימיו לא פסק עוד המנין הזה לגמרי¹, ואולי היו מונים כך בדמשק וארם צובה, שכפי אשר יספר לנו רבי בנימין בספר מסעיו, היו ראשי ישיבה של ארץ-ישראל יושבים שם. כי קשה לחשב, שבארץ-ישראל עצמה היו יהודים בזמן ההוא, בימי מסעי-הצלב.

גם בארץ איטליה, כפי מה שנדע עתה בברור, היו מונים לתאריך החרבן. החכם אסקולי כתב בשנת 1880 מאמר אך על המצבות העתיקות אשר נמצאו בארץ הזאת, מהן בלשון יון או רומי ומהן בלשון הקדש²; ובהן עשר מצבות שהזמן החרות עליהן נמנה לחרבן-הבית, משנת תש"ן עד תש"ע, או משנת ד"א תקע"ט עד ד"א תקצ"ט ליצירה, אך באיטליה לא האריך התאריך הזה ימים כבארץ-ישראל, וכמאה שנים אהרי-כן אנו מוצאים את רבי שבתי דונולו בהקדמת ספר החכמוני מזכיר שנת ד"א תרפ"ה לבריאת עולם.

ב. חלופי דעות בהתחלת התאריך. מדברי התלמוד (ע"ו, ט, ע"א) אנו למדים, שמנין-שטרות קדם למנין-חרבן ש"פ שנה שלמות, או ארבע מאות חסר עשרים, שנתנו בהן סמן יפה: „זה לי עשרים שנה בביתך“. ונמצא³ ששנה ראשונה לחרבן היא שנת שפ"א לשטרות. ודרך חשבון זה היה ככלל פשוט גם אצל חכמי ישראל שאחר חתימת התלמוד, ואנו מוצאים אותו בלי כל מחלקת וחלוף גם אצל חכמי ספרד ואפריקה, שהיו תחת ממשלת הערביים, גם אצל חכמי צרפת ואיטליה, שהיו יושבים בארצות ממשלת הנוצרים, ודי יהיה לנו להביא דוגמאות אחדות מספרי אלה ואלה רבנו נסים גאון בהקדמתו לספרו „המפתח למנעולי ההלמוד“ אומר, שסתימת המשנה היתה בשנת תקל"ל לשטרות, היא שנת ק"ן לחרבן הבית. וכן יאמר רבי יהודה

¹ מדברי הרמב"ם (הלכות שמטה ויובל, פ"י) נראה, שגם בימיו עוד היו משתמשים

במנין חרבן לקצוב על-ידו שנת השמטה.

² Atti del IV Congresso internazionale degli orientalisti. Firenze, 1880, page 239—383.

הלוי בספר הכוזרי (מ"ג, סמן כ"ג), שרבי הבר את המשנה בשנת תק"ל לשטרות, היא שנת ק"ן לחרבן בית שני; ואצל הרמב"ם שנת אלף תפ"ז לשטרות שוה לשנת אלף וק"ז לחרבן (הלכות שמטה ויובל, פ"י), ושנת אלף תפ"ט לשטרות היא אלף וק"ט לחרבן (הלכות קדוש החדש, פ"א, הט"ז). וכן אנו יודעים מדברי בעל ספר הערוך, שהבאנו למעלה, ששנת אלף ת"ג לשטרות שוה אצלו לאלף ל"ג לחרבן, ומדברי רבנו תם בספר הישר, ששנת אלף ותס"א לשטרות שוה לאלף פ"א לחרבן. ולדברי בעל ספר העטור בהקדמתו, שנת אלף ותצ"א לשטרות שוה לאלף וקי"א לחרבן. הרי שלדעת כלם ההבדל שבין שני המנינים האלה עולה לש"פ שנים מכונות.

אבל אם השוו כל החכמים האלה בהשנאת מנין החרבן עם מנין השטרות — ששניהם לא היו נהוגים ביניהם, ומלבד הרמב"ם, שבמקומו היו מונים עוד לשטרות, וגם מנין החרבן לא נשתקע עוד לגמרי, וכמו שהעירותי, לא היו החכמים האחרים יודעים את המנינים האלה כי אם מפי ספרים ולקחום משם כצורתם — הנה נפל ביניהם חלוף בהשנאת מנין שנות החרבן עם מנין שנות העולם, שהיה נוהג אצלם במעשה, וחכמי ספרד ואפריקה מצד זה וחכמי צרפת ואיטליה מצד זה היו נחלקים בענין הזה לשני מהנות. אצל הרמב"ם (שם) שנת אלף וק"ז לחרבו מכוננת עם שנת ד"א תתקל"ז ליצירה, ושנת אלף וק"ט לחרבן עם ד"א תתקל"ח ליצירה, ונמצאה שנה ראשונה לחרבן אצלו שנת ג"א תת"ל, אבל אצל בעל הערוך שנת אלף ול"ג לחרבן מכוננת לשנת ד"א תתס"א לבריאה, אצל רבנו תם (קדם שעמד על עקרו של דבר) שנת אלף ופ"א לחרבן שוה לשנת ד"א תתק"ט לבריאה, ואצל בעל העטור שנת אלף וקי"א לחרבן שוה לשנת ד"א תתקל"ט לבריאה, ונמצאה שנה ראשונה לחרבן לפי חשבונם מכוננת לשנת ג"א תתכ"ט. סבת החלוף הזה בהתחלת מנין החרבן היא אותה בעצמה, שהביאה בין חכמי הארצות האלה את החלוף במנין השטרות, שכבר דברתי עליו למעלה. שנה ראשונה לחרבן, כפי היוצא ברור מדברי התלמוד בע"ז, היא שנת ג"א תתכ"ט, לאנשי מזרח המונים ממולד וי"ד. חכמי ישראל, יושבי ארצות הערביים, שהיו עוסקים הרבה גם בחכמת התכונה ובחשבונות הזמנים, ידעו את ההבדל שבינם לבין חכמי התלמוד במנין שנות הבריאה, ושנת ג"א תתכ"ט שלבעלי התלמוד מכוננת לשנת ג"א תת"ל שלהם, ולכן כשהיו מחליפים שנות העולם בשנות החרבן, היו גורעים מן המנין הראשון ג"א תתכ"ט. אבל חכמי צרפת ואיטליה, שכל עסקם היה רק בהלכה, לא העלו על לבם את ההבדל שבין אנשי מזרח לבין אנשי מערב במנין שנות העולם, וכשהיו מחליפים שנות הבריאה בשנות החרבן, היו גורעים רק ג"א תתכ"ח שנה, שהיו ידועות להם מדברי התלמוד, ולא הרגישו לפי-שעה, שאין מנינם לבריאה שוה, ורק רבנו תם לבדו ירד לעמקו של דבר, וחזר ותקן את דבריו הראשונים, כאשר אמרתי למעלה.

מלבד שחי שיטות אלה, ששאבו את מנין החרבן ממקורו בתלמוד, אלא שכל אחת מהן הבינה את הדברים לפי-דרכה, נמצאה עוד שיטה שלישית, שבעליה שאבו ידיעותיהם מכלי שני, ולא התבוננו על הדברים במקורם. הם

ידעו, שמנין שטרות מתחיל במעשה משנת ג"א ת"ן, ולעמת-זה ידעו מפי השמועה, ששנה ראשונה לחרבן היא שנת ג"א תתכ"ט, מבלי תת' לנפשם חשבון, שהפונה למנין אנשי מזרח, ושלפי מנינם ממולד בהר"ד עליהם להתחיל את מנין החרבן מג"א תת"ל. אבל בטרם אקרא בשם את המחזיקים בשיטה זו, אביא בראשונה את דברי הנשיא בענין זה, מפני שהם נותנים מקום לדרש בהם פנים לכאן ולכאן. לאחר שבאר בספר העבור (מ"ג, ש"ח), שמספר השנים שבין שנות היצירה ושנות שטרות עולה ג"א תמ"ח לחשבון אנשי מזרח, או ג"א תמ"ט לחשבון אנשי מערב, הוא מורה אותנו במרוצת דבריו למצא את המנין האחד על-ידי חברו: „אלו היה בידך מספר סדר עולם לחשבוננו, ואתה דורש מנין שטרות, הוי גורע מסדר עולם תמ"ט, וישאר בידך מנין שטרות", וכן להפך. ומוסיף לאמר: „וחרבן בית שני שיבב"ב היה בשנת ג' תתכ"ח לעולם, לחשבון אנשי מזרח, ובינו ובין מנין שטרות ש"פ שנה. ואם היה בידך סדר עולם, ואתה דורש חרבן בית שני, הוי פוחת מסדר עולם ג' תתכ"ח, וישאר בידך מנין חרבן הבית. ואם היה בידך מנין חרבן הבית, ואתה דורש מנין סדר עולם, הוסף עליו ג' תתכ"ח, ויעלה בידך מנין סדר עולם. ואם אתה חושב לשטרות, ומבקש לדעת מנין חרבן הבית, הוי פוחת ממנין שטרות ש"פ שנה, וישאר בידך מנין החרבן. ואם אתה חושב לחרבן הבית ומבקש מנין שטרות, הוי מוסיף על מנין החרבן ש"פ שנה, ויעלה בידך מנין שטרות. והוי יודע כי יציאת מצרים היתה בשנת ב' תמ"ח לעולם, ובינו ובין חרבן הבית אלף וש"פ, ובינו ובין תחילת מנין שטרות אלף שנים שלמות". כללים אלה עולים יפה, אם נאמר, שהמחבר חושב בהם שנות הבריאה לפי אנשי מזרח, ושחרב הבית בשנת ג' תתכ"ח למנינם, ושנה ראשונה לחרבן מתחלת בשנה שלאחריה, משנת ג"א תתכ"ט למנינם. אבל מה ראה על-ככה לתפוס במנין, שלא היה נוהג בארצו? ומדוע לא לקח לו ליסוד את מנין הבריאה לפי מנהגו, וכדרך שעשה כך בחלוף שנות השטרות בשנות הבריאה ולהפך, כמו שהבאתי למעלה? דבר זה נותן מקום לאמר, שגם כאן חשב הנשיא את הבריאה מן בהר"ד, אלא ששנה ראשונה לחרבן נחשבת אצלו משנת ג' תתכ"ט, משנה שחרב בה, וכך אנו זקוקים לפרש את הדברים לפי הנוסח האחר שבספר העבור, אשר תחת המספר ש"פ יציב תמיד את המספר שע"ט, ובאמת כבר מצאנו למעלה את רבי טוביה בעל מדרש לקח טוב אומר על שנת ד"א תתנ"ז, שהיא אכ"ט, ושנת ד"א תתס"ז, שהיא אל"ט לחרבן הבית, וכן יחשב בעל אשכול הכפר (סמן ל"ג וקכ"ז) שנת ד"א תתק"ט, שהיא אלף ת"ס לשטרות, לשנת אלף ופ"א לחרבן, וכן יחשב בעל האדרת (בענין שמטה ויובל, סוף פ"ג). ובסוף מסכת כריתות, שהוציא לאור הרש"ז שכטר, בשם קונטרסים מש"ס בבלי וירושלמי, כתוב: „אדר א' דתתפ"ג לעולם", ונוסף בגליון: „אלף נ"ה לחרבן, אלף תל"ד לשטרות", ובקטיעה אחת מגניזת מצרים: „שנת ארבעת אלפים שמונה מאות ועשרים ואחת שנה ליצירה, במדינת אשקלון, שנה חמישית שבשבו, ולחרבן בית שני תשע ומאות ותשעים ושלשה" (Saad, צד 51), והישראל, בדברו על התאריכים, יאמר על שנת ה"א ושבעים, שהיא שנת אלף תרכ"א

לשטרות וא"ף רמ"ב לחרבן הבית. ונמצא, שכל החכמים האלה חושבים שנת ג"א תתכ"ט ליצירה שהיא שנה ראשונה לחרבן.

ובחשבון זה החזיקו הרבה חוקרים בימים האחרונים. הגאון שי"ר (ערך מלין, צד 79) חושב אותו לעקר, ומתאמץ להוכיח, שאותם החושבים, עם חכמי הנוצרים, את חרבן הבית בשנת 70 למספרם, אינם אלא טועים¹, ורבי משה שטיינשניידר קובע כללים כמסמרות נטועים, שהבית השני חרב בשנת ג"א תתכ"ח ליצירה או ס"ח למנין הנוצרים (אנציקלופדיה של ערש וגרבר, במאמר "יידישע ליטטעראטור", צד 297, ובתרגום עברי למלטר: "ספרות ישראל", צד 119). הנחה זו לקח לו ליסוד ר"ב רטנר בהערותיו לסדר-עולם², וכן יחשב החכם

¹ השי"ר מוכיח דבריו במופת ואומר: "השנה שאנו מונים עכשיו ליצירה היא התרי"א נכחה ממספר היצירה ג"א תתכ"ח, שאז חרב הבית לפי חשבון המתפרסם ליהודים, ישארו א"ף תשפ"ג, הוסיף ס"ח שנים של הנוצרים לפני החרבן, יעלה א"ף תתנ"א, והוא מספר של הנוצרים היום". אבל מתוך בטחונו במופת ההנדסי הזה, לא עלה, כפי הנראה, על לב הרב לנסות, אם לא יעלה חשבונו יפה גם לפי דעת הקובעים שנת החרבן בשנת ג"א תת"ל לבריאה או שבעים לנוצרים; ובאמת לו עשה כך, כי אז נגלתה לו משוגתו ברגע אחד. נכחה ממספר התרי"א ג"א תתכ"ט שנה ותשארנה בידינו שנות החרבן, א"ף תשפ"ב, ונוסיף עליהן ס"ט שנה, שקצב בהן מנין הנוצרים למנין החרבן, יעלה א"ף תתנ"א, שהוא מכון עם שנות הנוצרים, והוא הדין אם נקבע שנת החרבן בשנה אחרת כלשהיא, כי, כמובן מאליה, במדה אשר ישנה מספר השנים, שעברו מבריאת עולם עד חרבן הבית, בה במדה ישנה גם ההבדל שבין מנין הנוצרים להחרבן, והמספר הנגרע מצד זה חוזר ונשלם מצד אחר ותוצאות החשבון אינן משתנות.

² בסוף ס"ע (פ"ט): "מכאן ואילך, צא וחשוב לחרבן הבית, ובגולה כותבין בשטרות למנין יונים". כן הוא בנוסחאותינו, אבל כבר ידענו מחשובת רב האי, שהעירותי עליה, שבכריתות כאלה היו השונים רגילים להזכיר מספר השנה שהיו עומדים בה. עקבות המנהג הזה נשארו עוד בכ"י שונים של ס"ע ובילקוט דניאל (רמז תתרט"ו), שבק"ם כתוב: תשס"ב לחרבן, א"ף קי"ז למנין יונים. שני מספרים אלה סותרים זא"ז, וכפי הנראה יצאו מידי סופרים שונים, והמעתיקים לא שמו לב לכוננם. החכם צונץ כספרו על הדרשות (הוצאה שניה, צד 146) תפס במספר אק"ז המקון לשנת 806 למנין הנהוג (אצל צונץ 805, והוא שבוש), ד"א תקס"ו ליצירה. והוא מוצא סמך לזה בספר התרומה (סמן קל"ו), האומר על ר"ת, שמצא בסוף ס"ע דרבנן סבוראי, ששנת ד"א תקס"ד היתה שמטה. ואני אוסיף על דבריו, שאפשר שבצד המספר אק"ז היה כתוב לפני ר"ת: "שנה שניה בשבוע", כדרך חכמי א"י לכתוב שנותיהם לשמטין (ויקבר עליה בחשבון שמטין ויובלות), ומה למד ר"ת, ששנת ד"א תקס"ד היתה שמטה. ולפי"ז יש לתקן: תשל"ז לחרבן תחת תשס"ב, אבל ר"ב רטנר משבש מספר אק"ז (אף שהוא כתוב בכל המקומות מפרש במלים) ומתקן אקמ"ז ושנת החרבן לתשס"ח, בחשבו את החרבן מג"א תתכ"ח (עין בהערותיו סמן ג"ז וס"א). אבל אם נקבל תקוננו, נכון יותר לתקן תשס"ו, שרק הוא מקון לשנת אקמ"ז לשטרות. והנחה זו נוחה הרבה יותר, כי אות ב' זו נוחות מאד להתחלף בכתב-יד משיטא ורש"י. כן כתוב דרך-משל בכתב-יד ברלין, סמן 223, ברשימת רמש"ש, ח"ב, צד 74, ז"ט תרמ"ז תמורת ז"ט תרמ"ב והמספר תשס"ז הזה יוצא גם ממה שנאמר שם בס"ע: "צא וחשוב תרי"ז שנים ומחצה", אם נחשב מל"ז בן-כוזיבא לבי שנים ומחצה כפי הגירסא בס"ע שלפנינו. עין הערות ר"ב רטנר, אות פ"ג.

אסכולי בהחליפו שנות החרבן אשר במצבות איטליה בשנות הנוצרים המכונות להן (עין במאמרו האיטלקי, צד 320 והלאה), ואחריו החכם גרץ (מאנאטסשריפט, שנת 1880, מצד 447 והלאה), כי בהחליפם שנות החרבן על שנות המנין הנהוג יוסיפו על הראשונות ס"ח שנה. והחכמים בער ושטראק בהקדמתם לספר דקדוקי הטעמים (צד XI) אומרים על שנת תתכ"ז לחרבן הבית (שבה כתב בן-אשר את הספר הידוע אשר במצרים), שהיא שנת 895 לנוצרים. והחכם באקר (במאסף האנגלי J. Q. R. לשנת 1903, צד 79) יאמר לתקן על-פי הנחה זו מספרים משבשים בספרו של הירחמיאל (י).

ג. התחלת המנין במעשה. למראה חבל חכמים מטימים כאלה, שאלו היינו מחפשים בודאי שהיינו מוצאים להם עוד זכרים הרבה, אפשר שיעלה ספק לא בלב אחד מן המעינים, מאיזו שנה היו מחשבים את שנות החרבן במעשה. תשובה לשאלה זו אנו מוצאים כבר בדברי התלמוד (בעבודה זרה) שהבאנו למעלה (שיש להשתומם על החכמים הנזכרים שלא שמו על לבם, ששנות החרבן והשטרות נבדלות זו מזו רק במאותיהן ובעשרותיהן, אבל לא באחדותיהן), ושלפי זה היתה השנה הראשונה לחרבן מכוננת לשנת שפ"א לשטרות ג"א תת"ל ליצירה לפי חשבוננו. חשבון זה מסכים עם שיטת רבנו גסים, הכוזרי והרמב"ם, והדברים מתאשרים לנו עתה למעלה מכל-ספק על-ידי הכתבים השונים שהגיעו לידינו בזמן האחרון בעניני מחלקת בן מאיר, שראש המריבים היה ראש ישיבה בארץ-ישראל, אשר לא היה בזמנו כל מנין אחר נוהג שם, והוא משתמש בכתביו רק במנין החרבן („מחלקת רס"ג", צד 54). במנין זה ישתמש גם אחד מבעלי-מחלקתו, שמקומו היה באחת הארצות אשר בסביבות ארץ-ישראל (שם, 78 עד 89), וכן ישתמש בחשבון זה בעל רשימת החלופים בין רס"ג ובין בן מאיר (שם, 98). מכל הזמנים, שמספרם עולה לארבעים, יוצא בברור ובל"י כל ספק, ששנה ראשונה של חרבן היא שנת ג"א תת"ל לחשבוננו. עם מנין זה אפשר לכונן גם את דרך הכרות שנות החרבן שנה בשנה, הנהוגה עד-היום בארץ תימן. בשנת ה' תרי"ט, ב"א ק"ע לשטרות, שמע רבי יעקב ספיר בתימן את ראש בית-הכנסת מכריז ואומר בל"ל תשעה באב: „אחינו! הלילה הזה שני

(1) והחכם קאהוט משתמש בחשבון החרבן בדרך אחרת. בעל הערוך בחרויו שבסוף הספר אומר על שנת ד"א תתס"א ליצירה, שהיא שנת ל"ג ואלף לחרבן. וקאהוט, היודע שחרב הבית בשנת 70 לנוצרים, מתקשה בזה: שהרי אם נגרע את המספר הזה ממספר אלף וק"א שנה לנוצרים, שבה נכתבו החרוזים, תצא לנו שנת החרבן אלף ול"א. וכך הוא מגיה בדברי הערוך, אבל טעה בזה שתי טעיות: האחת, שבעל הערוך, ככל חכמי איטליה וצרפת, חושב, שחרב הבית בשנת ג"א תתכ"ח, והשנית, שאף אם אנו חושבים שנות החרבן משנת 70 למנין הרגיל, אין אנו צריכים לגרוע ממספר אלף וק"א כי אם ס"ט, ונמצא ששנת אלף וק"א לנוצרים מכוננת לא לשנת אלף ל"ג, כי אם לשנת אלף ל"ב לחרבן. הטעות השנית של קאהוט דומה היא לאותה שמצאנו למעלה במדרש לקח טוב, שכדי למצא מנין שנת שטרות הוא גורע ג"א ת"ן החת ג"א תמ"ט.

אלפים מאתים ושמונים שנה לחרבן בית המקדש הראשון, ואלף ושבע מאות ותשעים שנה לחרבן הבית השני¹).

המנין הזה מתאשר גם על-ידי אחת ממצבות איטליה (סמן כ"ה אצל אסכולי). שנכתבו בה שני מנינים כאחד: «בארבעת אלפים חמש מאות ושמונים ושתים שנה לבריאת עולם, שבע מאות וחמשים ושלש שנים לחרבן בית המקדש הקדוש», שזמנה יוצא מיד שהשנה הראשונה היא שנת ג"א תת"ל. אבל לעמדת זה אנו קוראים לתמהון לבבנו במצבה אחרת (סמן ל"א): «בשנת ארבעת אלפים וחמש מאות ושמונים ושבע שנה לבריאת עולם, שבע מאות וחמשים ותשע שנה לחרבן בית המקדש», כאלו היתה שנת תתכ"ט ראשונה למנין. על נוצבה זו ידבר עוד להלן.

ד. שנה שחרב בה הבית. מכל מה שאמרנו יוצא בלי כל פקפוק, שבמקומות שהיה מנין החרבן נוהג שם במעשה, ולא היו מוציאים אותו מסברא, היתה שנת ג"א תת"ל שנה ראשונה למנין. אבל יש כאן עוד מקום לשאלה אחרת: באיזו שנה משנות העולם נחרב הבית לפי דעת היהודים? אם באב של שנת ג"א תת"ל, שהקדימו למנותה לשנה ראשונה מתשרי שעבר, או באב של שנת ג"א תתכ"ט, אלא שלא החלו למנות לחרבן אלא מתשרי שאחריו? הרמב"ם (הלכות שמטה ויובל, פ"י) סובר, שחרב הבית בשנת ג"א תתכ"ט; וקרוב לחשב, שכך היא דעת חכמי-ספרד האחרים, וכך נראה בסקירה ראשונה מדברי בעל סדר עולם זוטא, האומר: «שנת ארבע מאות ועשרים

¹ בפיוט לפי תשעה באב מנהג בני תימן, הנדפס בסדורם הנקרא בשם תכ"ל (ירושלים, תרנ"ח), יאמר: «כי בעוונותינו ובעוונות אבותינו אנו מונים לחרבן בית אלהינו ולפיוור עם ה' אלה מעל ארצות קדשינו, היום לחרבן בית שני, אשר בנה עזרא אדונינו, אלה ושמונה מאות ותשעה ועשרים ימי יגונותינו ולחרבן בית ראשון ולפיוור אנשי גלותינו, אנהנו הגולים פה בארצות מונינו, היום אלפים ושלש מאות ותשעה עשר, שנים על רוב עוונותינו». אם נגרע מספר זה משנת ה"א תרנ"ח לב"ע, המכוננת לשנת ב"א ר"ט לשטרות, או יעלה ההבדל לג"א תתכ"ט למנין בריאה ולש"פ למנין שטרות. אבל במאסף האנגלי J. Q. R. לשנת 1903 (צד 330) הובא הפיוט הזה מכתב-יד אחד מרבני צנעה בתימן, ושם נאמר: «היום לחרבן בית שני אשר בנה עזרא אדונינו, אלה ושמונה מאות וארבע שנים ימי יגונותינו; והסופר מוסיף: «וזה המנין בשנתנו זו בקפ"ג, ויעלה ההבדל רק לשע"ט שנה. ואפשר שגם בתכ"ל נסדרו הדברים בשנת תרנ"ז, קדם הדפסת השער. ולפיוור יחשבו התימנים, כדעת הרמב"ם, אשר הם הולכים אחריו בכל הדברים, שבית שני חרב באב שנת ג"א תתכ"ט ושנה ראשונה לחרבן היא שנת תת"ל. אבל קשה לבון דברים אלה עם עדותו של בעל אבן-פיר, ששמע באזניו בשנת ב"א ק"ע לשטרות ה"א תרי"ט לב"ע את ראש בית-הכנסת מכריז ואומר: «הליכה הזה הוא אלה שבע מאות ותשעים לחרבן בית שני», ונמצא ההבדל בלי תשעה באב לפי שנים לשטרות ונ"א תת"ל לבריאה, ולפי דברי הפיוט היתה אז התחלת שנת אלה ותשצ"א לחרבן, ואולי לא הרצה הנואם לפני הצבור את דברי הפיוט, שכל אחד ואחד אמרו בפני עצמו, אלא אמר לפנייהם דברי כבושים מלבן, וכונתו היתה, שהיום עברו אלה ותש"צ שנה, ונכנסה שנת אלה ותשצ"א.

לבנין הבית היא שנת ג"א תתכ"ח לבריאת עולם (לחשבון אנשי מזרח, שהיא שנת ג"א תתכ"ט לחשבוננו) עלה אספסינוס והחריב הבית, וכן מדברי בעל סדר תנאים ואמוראים, האומר: „ובשנת ש"פ למנין שטרות חרב הבית". אבל אין דבר זה עולה יפה עם המסרת העתיקה, הידועה לנו מדברי סדר-עולם וחכמי התלמוד, שהשנה שחרב בה הבית מוצאי שביעית היתה ושנת ג"א תתכ"ט היתה שנת שמיטה. הרמב"ם נדחק לפרש, שבמשך השנה שחרב בה הבית, בשני חדשים אחר החרבן, מתשרי של שנת ג"א תת"ל, נכנסה שנה ראשונה לשבוע. אבל פרושו הדחוק הזה שוברו בצדו, ושנות הבית הראשון סותרות אותו, ומדברי הרמב"ם עצמו בהלכותיו יוצא מפרש, שחרבן הבית הראשון היה בשנת ל"ו ביובל, ונמצאה שנת החרבן במוצאי שביעית, שתחלתה מתשרי שלפני החרבן ולא מתשרי שלאחריו⁽¹⁾. ואולם באמת הלשון „בשנת כך וכך" משמעותה הרגילה היא: לאחר שעברה שנת כך וכך. הראיה המחורת ביותר היא ממה שאמרו, שיציאת מצרים היתה בשנת ב"א תמ"ח, שהפונה ברורה, שעברו עד יציאת מצרים משנות העולם ב"א תמ"ח לפי חשבון אנשי מזרח, או ב"א תמ"ט לאנשי מערב, ויציאת מצרים עצמה לא היתה אלא בשנת ב"א ת"ן לפי חשבוננו, שהרי דבר מסכם הוא בתלמוד (ע"ז, י), שמנין יציאת מצרים עודף על מנין שטרות, המתחיל מג"א ת"ן, אלף שנים שלמות⁽²⁾. וכבר הבאנו למעלה את דברי בעל סדר עולם זוטא, האומר על מלכות יון, שמלכה בשנת חמשים ושתיים למדי ופרס, ג"א תמ"ב לבריאת עולם, שפרושם בהכרח: לאחר שעברו נ"ב שנה למדי ופרס וג"א תמ"ב לבריאת עולם; וכן הפונה גם בעניננו, שחרב הבית לאחר ת"כ שנה לבנינו⁽³⁾, לאחר

(1) ואשר יפלא עוד יותר הוא, שהרמב"ם עצמו אומר בתחלת דבריו על שנת ב"א תק"י ליצירה (שמיטה ראשונה) שהיתה שנת כ"א משנכנסו לארץ, ולפיו היתה ביאת הארץ בשנת ד"א ת"ן ויציאת מצרים ב"א ת"ן, ועל-כרחו אנו צריכים לאמר, שהיתה יציאת מצרים — לדעת בעל סדר-עולם — לא בשנת ב"א תמ"ח, כי אם בשנה שאחר-כך, ב"א ת"ן לחשבוננו, ומדוע לא יאמר כך גם על חרבן בית שני, שחרב לא בשנת ת"כ לבנינו, אלא לאחר שעברו ת"כ שנה ונכנסה שנת תכ"א?

(2) לתולדה זו הגיע הרשב"ץ בספרו „יבין שמועה" בדרך אחרת, על-ידי השתדלותו לכונן מסורת בעל סדר-עולם, שניסן שיצאו ישראל ממצרים היה בחמשה בשבת, עם חשבון המולדות שלנו. וז"ל שם: „ושאמרנו כי באלפיים תמ"ח נגאלו, למנין וי"ד, שהם אלפיים תמ"ט למנין בהר"ד, רצוננו לומר, אחר שנשלמו אלפיים תמ"ח למנין וי"ד, כי כן הם כל מנינינו, בן י"ג למצוות, ור"פ, אחר שנשלמו י"ג ונכנס לשנת י"ד. וכן כשאמרנו בתמ"ח גאולים, ר"ל כשנשלמו בתמ"ח ונכנסו בתמ"ט, והיא שנת ת"ן למנין בהר"ד" (דף כ"ג, ע"ב). כל איש יראה, שראית הרב מ"בן י"ג למצוות" חלושה מאד, ואלו לא היו הוכחות אחרות מכריעות יותר, היינו יכולים לפקפק בהחלטתו.

(3) וכך הוא הדבר גם במה שאמרו על בית ראשון, שעמד וי"י שנה, שהפונה שחרב בשנת תי"א לבנינו.

ש"פ שנה לשטרות ולאחר שעברו משנות הבריאה ג"א תתכ"ח שנה לחשבון אנשי מזרח, או בשנת ג"א תת"ל לחשבוננו. על עקרם של דברים אלה עמדו זה-כבר שני גדולי הדור, שחיו בפרק אחד עם הרמב"ם: רבנו תם בספר-הישר ורבנו זרחיה הלוי בספר-המאור (פ"א, דע"ז). שנתפנו שניהם לדעה אחת, שחרב הבית בשנת תכ"א לבנינו, בשנת שפ"א לשטרות, שהיא שנת ג"א תת"ל לחשבוננו. והתולדה הזאת, שהוציאו מתוך דברי התלמוד בלבד, מכוונת עם קורות ימי עולם, כי לפי עדות יוסף הכהן במלחמותיו (ספר ששי, פ"י) נחרבה ירושלים בידי טיטוס בשנה השנית למלכות אספסיאנוס, בעשירי באב של שנת 70 למנין הרגיל (אספסיאנוס נעשה לקיסר בראשית חמש יולי שנת 69), ולפי-זה קבלת היהודים (אם נבינה כראוי) עולה יפה עם ספרי הקורות ודברי הימים, ולחנם אמרו החוקרים שהזכרנו (בהמשכם אחרי מחברי-ישראל האחרונים, שיצרו להם את מנין החרבן לפי הבנתם ובלי עיון יפה במקורם של דברים), שמנין החרבן של היהודים מקדם בשנה אחת, ומתחיל משנת ג"א תתכ"ט ליצירה או 69 למנין הרגיל. ולהלן, כאשר אדבר על תאריך היצירה, אראה עוד לדעת, במאמר אחד בתלמוד, שחרב הבית בשנת ג"א תת"ל.

ארץ-ישראל ואיטליה הן הארצות היחידות, שמצאנו בהן מנין החרבן נהוג במעשה. אבל אפשר הדבר, שגם בארצות אחרות, באירופה ובאפריקה המערבית, היו מונים לתאריך הזה, קדם שקבלו שם את המנין לבריאת העולם, כי אפילו הידיעות הקדומות ביותר שהגיעו לידינו על-אודות הארצות האלה מאחרות הן מן המאה השביעית לאלף שעבר, בזמן שכבר פסק המנין לחרבן בארץ איטליה, ואפילו בארץ-ישראל כבר החל לפנות מקום למנין שטרות.

ה. תאריך החרבן בקרים. במצבות שמצא אב"ן רש"ף בקרים, ולפרסם אותן בספר אבני-זכרון, נמצאו שלש מצבות שנרשמו בהן השנים תש"ב, תשכ"ו ותשנ"א לגלותנו (סמן א, ב, ג), ועוד שתיים אחרות שבצד השנים תשפ"ה ואלף ס"ה לגלותנו נמצאו שנות העולם ד"א וד"א ר"פ ליצירה (סמן ד וכ"ה). אב"ן רש"ף והפרופיסור חבולסון החליטו פה-אחד, שפרוש לגלותנו הוא לגלות שומרון, ומתוך שתי המצבות האחרונות (שצרפו אליהן את ההחלטה הכוזבת, שידבר עליה עוד להלן, שיושבי קרים היו מונים ליצירה קנ"א שנה יותר ממנו) הוציאו משפט חרוץ, שגלות עשרת השבטים הייתה בשנת 696 לפני המנין הנהוג, וחבולסון מצא מופת הותך לזה בדברי אחד הסופרים הקדמונים, היהודי דמיטריוס האלכסנדרי, שמדבריו יוצא לדעתו שהיתה גלות שומרון באמת בשנת 696, וראיה זו ברורה בעיניו כל-כך, עד שהוא מוכיח מזה, שיושבי קרים, צאצאי עשרת השבטים לפי-דעתו, התחילו למנות את השנים לגלותם מיום שגלו מארצם, ולפיכך לא נשתבש חשבונם בידם, ואת שנת 696 הוא קובע כיתד תקועה במקום נאמן למנות ממנה לפנים ולאחור בדברי ימי היהודים, המצרים והבבליים (ספר „שמונה עשרה ציוני קבר“, הוצאה פ"ב, 1868, צד 73); אבל דברי דמיטריוס, שמספריו סותרים זה את זה, ואין החוקרים שוים לא באפן תקונם ולא בקביעת זמן

מחברם¹) ושוסף-כל-סוף כבר עברו עד ימיו מגלות שומרון כחמש מאות שנה, אינם יכולים לעמוד בפני הידיעות הברורות, שהביאו לנו כתבי היתדות של בני גשור שנכתבו בזמן המעשה, שגלות עשרת השבטים על-ידי שלמנאסר היתה בשנת 722 לפני המנין הנהוג. חבולסון בעצמו הודה אחר-כך, שמספר זה עקר, ושנת 696 שהניחה בתחלה ליסוד מוסד אינה אלא טעות. אבל קשה לו להפרד מעותתו, שהיא מלפפתו והולכת עמו. בספרו הגדול Corpus Inscriptionum Hebraicarum, שנדפס בשנת 1881, יאמר, כי גם עתה עודנו מחזיק בדעתו, שיושבי קרים היו יכולים לחשב לגלות שומרון (ולא היה חושש עוד לפיזה שמנין בני קרים נוטה מן האמת בכ"ה שנהו), אבל מפני שמראה הכתב של

(¹) דברי דמיטריוס כבר נתנו לחוקרים רבים מן המאה הי"ז עד-עתה ענין לענות בו (רשימה רחבה מהם נמצאה אצל שיךר, ח"ב, הוצאה שלישית, צד 474). דמיטריוס אומר בספרו „על מלכי יהודה ה'": „כי שבטי יהודה, בנימין ולוי לא הגלו בידי סנתרב ורק אוצרות ד' לקח ויביאם עמו לארצו, אמנם מגלות זו עד גלות אחרונה, אשר הגלה נבוכדנצר מירושלים, עברו 128 שנה וששה חדשים, מעת עלות עשרת השבטים משומרון עד תלמי הרביעי עברו 573 שנה ותשעה חדשים, ומגלות ירושלים 338 שנה וששה חדשים". אחד משני המספרים האחרונים בודאי מוטעה הוא, כי אי-אפשר שיהיה מגלות שומרון עד גלות בכל זמן ארך רל"ה שנה. ועל-כרחו אנו צריכים לפחות מאה שנה מן הראשון ולתקן 473 תמורת 573 או להוסיף על השני ולתקן 438 תמורת 338 (אם אמנם גם אז יהיה החשבון נוטה ממספר 128 בשבע שנים), והנה לפי המנין של התוכן תלמי עברו מתאריכו של פיליפוס, או ממיית אלכסנדר עד תלמי הרביעי 102 שנה. השנה האחרונה מן המנין הזה, שהיא תחלת מלכותו של תלמי הרביעי, מכוננת לזמן שבין 18 אוקטובר 223 עד 18 אוקטובר 222 לפני המנין הנהוג; ונמצא שאם נשבש את המספר 573, תהיה גלות שומרון בשנת 696 וגלות בכל בשנת 561 לפני המנין היה מאחרות כ"ה שנה מן הראוי (כי גלות בכל היתה בשנת 586); ואם נשבש את המספר 338, תפול גלות שומרון בשנת 796 וגלות בכל בשנת 661, מקדמות ע"ה שנה. חבולסון, כאשר ראינו, תפס בדרך הראשון, שירר מכריע הדבר, להפך, מפני שהוא מוצא יתרון כזה של שבעים שנה גם אצל דניאל, החושב מגלות גבל עד נצחונם של חשמונאים שבועים שבועים (עין שיךר, ח"ב, הוצאה רביעית, צד 276 וצד 474). הימים אחרים, שאינם רוצים ליחס לדמיטריוס טעיות גדולות כאלה, מתקנים גם את שם המלך. ההכם גרין, המשבש את המספר 338, מגיה תלמי השביעי, שמלך בשנת 145 (עין מאנאסטשריפט, שות 1877, צד 68), והחכם פרידנטהאל, המשבש את המספר 573, מגיה תלמי השישי (TOYTPITOU תמורת TETAPTOY), שמלך בשנת 246 לפני המנין הנהוג (העלעניסטישע סטודיען, I, 2), ועל המספר 128 שנה, שבין גלות ראשונה לשניה, ראוי להעיר, שהפגנה בו לזמן עלות סנתרב על ירושלים וקצת אוצרות ההיכל, כי כאשר הראה פרידנטהאל — המלה היגנית, שנשתמש בה דמיטריוס, מורה לא רק על הובלת בעלי-חיים בשבי, כי אם גם על בזת דברים שאין בהם רוח חיים (וכמו שכך הדבר במלת „גלה" בעברית), ושני המספרים קכ"ח וקל"ה מכונים בקרוב שנה או שנתים למספר במקרא בספר מלכים.

השערת פרידנטהאל קרובה לאמת יותר מכל אשר היו לפניו, ולפי תקונו יעלו חשבונות דמיטריוס יפה: גלות שומרון בשנת 719, וגלות בכל בשנת 584, בהבדל מועט של שתי שנים.

מצבות אלה אינן עתיק כל-כך, הוא חושב עתה למשפט, שתאריך לגלותנו הוא לגלות בבל, שהיתה בשנת 586 לפני המנין הנהוג, אלא שיושבי קרים טעו וחשבו תאריכם משנת 545¹, וכמו שטעה בעל סדר-עולם במספר גדול יותר (עין דבריו בספרו מצד 269 ואילך). בדרך כזו יאמר חבולסון להציל מצבות אלה מרעתן, אבל הדבר הזה, שתאריך המצבות נוטה מן הזמן האמתי של גלות בבל מ"א שנה, ולהפך מכון הוא כחוט-השערה עם זמן גלות שומרון שמצא חבולסון בתחלה — דבר זה אומר לכל, מעשי מי קדמו למעשי מי, וכי אותו שחקק את הזמן במצבות סמן ד' וכ"ה ידע את התאריך המדמה של דמיטריוס, שנתגלה על-ידי חבולסון, ויצקן במצוקתו. ודבר זה מתברר ויוצא מכל-ספק מתוך מלים אחדות אשר התמלטו מפיו של חבולסון במקום אחד, כפי-הנראה מבלי-משים. בהתוכחו על-דבר הלשון „עת ישועת ישראל“, הנמצא במצבה סמן א', שזמנה לפי אב"ן רש"ף בשנת שש אחרי לדת ישו — שהרכבי אומר עליו, שפננת אב"ן רש"ף היתה בו, להראות העמים והשרים, שקדמוני הקראים היו חולקים כבוד ויקר למשיחם — יאמר חבולסון שהשערת הרכבי אין לה כל שחר, כי אב"ן רש"ף בעצמו חשב בתחלה על מצבה זו שזמנה היא שנת עשרים לפני המנין הנהוג, ורק אחרי כן, כאשר העירו את אזוניו, שאין החשבון הזה נכון בשום-פנים, חזר וקבע את זמנה בשנת שש לאחר המנין הזה (צד 275). אבל לא הרגיש חבולסון בהם וכוחו, כי בדבריו אלה הוא מגלה את המסכה הנסוכה על פני אב"ן רש"ף, שבתחלה קבע עם חכמים אחרים גלות שומרון בשנת 722, ולכן יצאה לו שנת תש"ב מכוננת לשנת עשרים לפני המנין הנהוג, ורק אחר-כך, כאשר נודעה לו משוגתו מפי חבולסון (כי רק הוא לבדו, גבר-עמיתו של אב"ן רש"ף ומלמד הרבה יותר מחבריו, יכול היה להעיר את אזני אב"ן רש"ף, על יסוד דברי דמיטריוס, על חשבוננו המוטעה)², תפס בשיטתו, וקבע זמן המצבה על-פי דבריו בשנת 696. ואם-כן גבראו שתי מצבות אלה (סמן ד' וכ"ה), המונות את התאריך לגלותנו משנת 696 ולא משנת 722, לאחר שנתחבר לחבולסון ונהנה ממנו עצה ותושיה, ולא קדם לכן, כאשר חשב את התאריך הזה משנת 722. זיוף שתי מצבות אלה אינו מוטל עתה עוד בשום ספק, וגם זמן יצירתן נודע לנו כמעט בצמצום גמור. מוטל הוא בין שנת תרי"ג,

(1) חבולסון חושב מעתה תאריך היצירה שבמצבות לפי דרך מניננו אנו.

(2) בחות-דעת, שנתן חבולסון בכתב-יד לשלטון בית-אוצר-הספרים בפטרבורג כסוף שנת 1859 (עין בהקדמת הרכבי ושטראק לרשימת כתב-יד אשר בפטרבורג, צד X), יאמר חבולסון: „העירותי את אזוני האדונים פירקאוויטץ (אכן רשף וחתנו) על הערך הגדול והנכבד של תאריכים אלה, אבל כפי הנראה מתוך „סקירתם“ (שהציגו לפני השלטון) לא השתמשו בדברי בשלמות הראויה“ (כי ערכבו בדבריהם את שתי השנים 696 ששמעו מפי חבולסון עם שנת 722 שלקחו מתוך הלוחות הנדפסים. עין להלן בתאריך-היצירה של אנשי קרים). הודאת בעל-דין כמאה עדים זמיא:

שבא בה בקשר עם חבולסון, ובין שנת תרכ"ב, שאז היתה התחלת התאריך לגלותנו קצובה ועומדת אצלו לפי שיטתו של חבולסון בשנת 696 לפני המנין הנהוג (עין דבריו ב"הכרמל", ש"ב, צד 315).

התאריך לגלות שומרון, כאשר ראינו, לא היה ולא נברא, וכמוהו כתאריך הקדום ליצירה, שיחס אב"ן רש"ף ליהודי קרים הקדמונים, שניהם בדוים מלבן; אבל מה משפט שלש המצבות הראשונות, שנוכרה בהן מלת לגלותנו סתם? אלו לא היה לנו דבר עם איש אשר עשה את מלאכת הזיוף והרמיה לאומנותו ומשלח-ידו, הייתי נוטה לפרש מלת לגלותנו על גלות אחרונה של טיטוס, ולאמר, שהיו יושבי-קרים מונים בתחלה את שנותיהם לחרבן בית שני, ושעברו ממנו אחר-כך למנות לבריאת עולם, כאשר ראינו כזאת אצל יושבי ארץ-ישראל ואיטליה, שבפרק המקון לומני המצבות האלה היו מונים לחרבן ואחר-כך חזרו למנות למנינים אחרים. ועל-פי-זה אפשר לפרש את הלשון "עת ישועת ישראל", שהיו מצפים אז ביחוד לביאת המשיח, אולי על יסוד הקץ האמור בדניאל (ח, י"ד): עד ערב בקר אלפים ושלש מאות; ואם נחשב יום לשנה, יעלו לאלף וק"ן שנה. נבואה זו נאמרה לדניאל בשנת שלש לבלשצאר, עשרים שנה לפני בנין בית שני; הוסף עליהן ת"כ שנה שעמד הבית ותש"ב שלאחר חרבנו, הרי אלף וקמ"ב שנה, שאינן חסרות אלא מספר מועט עד מלאת אלף וק"ן שנה¹.

ו. מאיזה פרק בשנה התחיל התאריך? נשאר לנו עוד לחקור ולדעת, מאיזה פרק בשנה יחל מנין שנות החרבן? התשובה על השאלה הזאת נראית פשוטה מאד. וכשם שמנין שנות הבריאה, אף-על-פי שלפי דעת רב חכמי ישראל נברא העולם בניסן, אינו נמנה אלא מתשרי, כך שנות החרבן, אף-על-פי שחרב הבית באב, אינן נחשבות אלא מתשרי²; וכשם שבתאריך הראשון יש מתחילים מנין שנות העולם מתשרי שקדם לבריאה, ויש שמאחרים למנותן מתשרי שלאחריה, כך במנין שנות החרבן, — שהיה לדעת רבים באב שנת תתכ"ט, — יש שהקדימו לחשבו מתשרי של שנת ג"א תתכ"ט, ויש שאחרוהו עד תשרי של ג"א תת"ל. אבל כנגד סברה זו, שכבר העירותי עליה

¹ במאסף הצרפתי R. d. E. I. XLIV, p. 238 נדפס מכתב חכמי רינוס אל חכמי היסטיה בירושלים בשנת דתש"ך לב"ע ובמרוצת דבריהם ישאלו על ביאת המשיח, שכפי השמועות שהגיעו אליהם קרוב הקץ לבוא. ואולי גם הקץ הזה נוסד על מקרא אחר שבסוף דניאל: ימים אלף ושלש מאות ושלשים וחמשה. נבואה זו נאמרה בשנת שלש לכורש, בשנת ג"א שצ"ב ליצירה לחשבון בעל סדר-עולם, ונמצא כלים בשנת ד"א תשכ"ו. וידוע, כי על-פי המקרא שקדם שם בספר דניאל: ימים אלף מאתים ותשעים — על-ידי הוספת מספר זה על שנת החרבן ג"א תתכ"ח — הוציא רבי אברהם בר חייא הנשיא ואחריו הרמב"ן (בפרוש התורה לפסוק ויכלו) ואחרים חשבון הקץ לשנת ה"א קי"ח, עד אשר נעשתה למלה: בשנת קי"ח יבוא משיח (עין מאור-עינים, פמ"ג).

² רבנו חם בספר-הישר (סמן תצ"ב) מחליט מסכתו בלבד, שהיו מונים לחרבן מניסן, כדרך שמונים למלכי ישראל, והוא בעצמו לענין שמה מונה שנות החרבן מתשרי.

למעלה, הנה נמצאו לנו ידים מוכיחות, שהיו רגילים למנות שנות החרבן מתשעה באב, שבו היו רגילים להכריז בבתי-כנסיות, כמה שנים עברו מחרבן הבית, כאשר מצאנו את המנהג הזה עוד היום אצל יהודי תימן (עין למעלה) וכאשר אנו יודעים מדברי בעל כפתור ופרח (פ' נ"א), שבימיו (בתחלת המחצה השנית מן המאה הראשונה לאלף שלנו) היה מנהג זה פשוט בארץ-ישראל. בתוספתא תחלת פרה (בהוצאת צוקרמנדל, ובדפוסים אחרים בטעות בסוף נגעים) אמרו: „כבשים בני שנה האמורין בתורה שס"ה יום כנגד ימות החמה, דברי רבי¹), וחכמים אומרים מאחד בניסן לאחד בניסן ומתשעה באב לתשעה באב". פְּנַת סוף המאמר פשוטה, שהשנים הן שנות לבנה ונמנות מיום ליום. אבל תפסו למשל אחד בניסן ותשעה באב, מפני שמהם היו מונים את השנים בתאריכים שהיו נוהגים בארץ-ישראל: הראשון היה להם ראש השנה לשטרות (למלכים)² ולבריאת עולם, והשני למנין שנות חרבן. שנינו בסדר-עולם (תחלת פכ"ח): „ובשנת שתים למלכות נבוכדנאצר וגו'. אפשר לומר כן? אלא שמנה הכתוב שנים³) לחרבן הבית, וחדשים לחרבן הבית. וכן הוא אומר, ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה, בשנים עשר חדש, בעשרים וחמשה לחדש (ירמיה נ"ב), ובמקרא אחר הוא אומר: בעשרים ושבעה" (סוף מ"ב) וכו', והדברים אינם אלא תמוהים, כי מן המקרא, שהביא בעל סדר-עולם לראיה, אין אנו שומעים אלא שמנה הכתוב לגלות יהויכין (שאף יחזקאל מונה לו בכל ספרו), אבל לא לחרבן הבית, שהיה י"א שנה אחרי-כן, בימי צדקיהו! ועוד — מה-זה שאמר: „וחדשים לחרבן הבית"? אולם אם נעבור על-פני כל המקרא, לא נמצא שמנו לחרבן אלא פעם אחת, והוא ביחזקאל (סמן מ): „בעשרים וחמש שנה לגלותנו, בראש השנה כעשור לחדש, בארבע עשרה שנה אחר אשר הפתה העיר". ורק את המקרא הזה יכול היה בעל סדר-עולם להביא ראיה לדבריו; והדבר קרוב מאד בעיני, שכך עשה באמת, אלא שאחר המלים „וכן הוא אומר" נשמט המקרא ביחזקאל שהבאנו, ויש להוסיפו בס"ע. והמקרא ויהי בשלשים ושבע שנה וגו' לא הובא כלל לראיה, שמנה הכתוב לחרבן הבית, אלא מתחיל ממנו ענין חדש, שבעל סדר-עולם משתדל לישוב בו את הסתירה שנמצאה במספר היום בין ספר מלכים וירמיה (עין בס"ע). את המקרא בראש השנה בעשור לחדש, שכבר שאלו עליו בתלמוד: „איזו שנה שראש השנה שלה בעשור לחדש" (ערכין י"ב, א), הביא בעל סדר-עולם במקום אחר (פ' י"א) לראיה לשיטתו

¹ מחלקת כזו מצאנו גם לענין בתי ערי-חומה, שרבי אומר: שנה תמימה שס"ה יום כמנין שנות החמה, וחכמים אומרים: י"ב חדש מיום ליום (תורת כהנים, פ' בהר; ערכין, דף ל"א).

² מן הטעם הזה אמרו גם במקום אחר: שטר שזמנו כתוב באחד בניסן (תוספתא, מכות, פ"א: סנהדרין, ל"ב, א).

³ לפנינו בסדר-עולם „שתים", וטעות היא, ובילקוט: „אלא בשנת שתים לחרבן הבית, שמנה הכתוב שנים לחרבן הבית וחדשים לחרבן הבית".

במנין שמטין ויובלות, שלא התחיל אלא לאחר י"ד שנה של כבוש ותלוק, ושנת י"ד לאחר חרבן הבית היתה שנת יובל (עין שם). אבל סוף-סוף ראה זו אינה אלא דרשה, ומכוננת לשיטת האומרים, ששנת היובל אינה מן המנין, ויש לנו רשות להטיל ספק, אם כך פרש לו את המקרא רבי יהודה, האומר, ששנת חמשים עולה לכאן ולכאן¹). לעמת זה הבין בעל הספר את המקרא הזה כאן לפי עקר פשוטו, שנבואה זו נאמרה ליחזקאל בעצם היום שנשרף בו ההיכל, "בראש השנה", כלומר, בראש שנת ארבע-עשרה לחרבנו, "בעשור לחדש" החמישי שבו שרף נבזראדן את בית ה' (עין ירמיה, נ"ב, י"ד); ובעת אשר ישב הנביא שומם ומתאבל על שבר בת-עמו ושרפת בית אלהיו, והנה נחה עליו הרוח, וירא בחזון, כי עוד ישובו בנים לגבולם וארמין על משפטו ישב. מן המקרא הזה הוציא בעל סדר-עולם משפט צדק, שלא רק שנים (שנת יד) מונים לחרבן, אלא אף חדשים מונים למנין הזה, שהרי הכתוב קורא לעשרה באב בשם "ראש השנה". פרוש המקרא הזה, שעמדתי עליו רק מתוך עיוני בסדר-עולם, יוצא באמת גם מעצמו מדרך סגנונו של הנביא בציון הזמנים. יחזקאל מונה שנותיו לגלות יהויכין, שהזכיר בתחלת ספרו (א, ב), שהיה נהוג בין הגולים, ולכן יזכיר אחרי-כן את המנין הזה סתם מבלי להוסיף עליו כל סמן, חוץ ממקום אחד (ל"ג, כ"א) בבוא אליו הפליט לאמר הפתה העיר, ולא היה אז מן הנמנע, שיתחילו למנות לגלות זו החדשה ולחרבן הבית, ולכן אפשר שהוסיף לפרש "לגלותנו", אבל המנין לחרבן לא נתקבל בין הגולים, והנביא מוסיף למנות את השנים כדרכו סתם בעשרים ושבע שנה (כ"א, י"ז), מבלי לצרף אל מנינו גם את המנין לחרבן הבית, ורק במקום הזה בנבואתו על בנין בית-המקדש הוא מוסיף על המנין "לגלותנו" גם את שנות החרבן, כדי להעיר את און שומעיו על הדבר הנפלא, שבאה לו נבואה זו על-דבר בנין היכל ה' בעצם היום אשר בו נשרף לפני ארבע-עשרה שנה בראש-השנה בעשרה לחדש אב.

מן המקרא הזה, "בראש השנה בעשור לחדש", שכפי אשר ראינו פירושו עוד בזמן קדום על יום-כפורים, דמו חכמי בקרת-המקרא בימים האחרונים להוכיח, שיום-כפורים מוצאו מזמן מאחר. עוד בימי הדור שעבר החלו כמה מבקרים לפקפק בקדמות יום-הכפורים, שלא נזכר אלא בספר ויקרא, וקצתם אמרו להוכיח מן הכתובים, שלא היה נוהג לפנינו בישראל, כי את שני השבועות התיכונים שבתשרי, שיום-כפור היה במספרם, עשה שלמה לימי-חג (דהיי"ב, ז, י) —

¹ התלמוד (ערכין, י"ב, ב), הרוצה לקיים את דברי המסורה, שבי"ב ראשון חרב במוצאי שביעית, גם עם שיטת רבי יהודה במנין יובלות, חושב לאפשר, שמגלות עשרת השבטים עד שבא ירמיהו והחזירים חזרו למנות ליובלות, והתחילו למנות מנין חדש משנת י"ז ליאשיהו — הנך שני דאגליניהו סנחריב (שלמנאסר) לא קא חשיב; אבל הלשון: "שאם אי אתה אומר כן, נמצא בית חרב בתחלת יובל" מוכיח, שפליגה הוא אך לשיטת חכמים. וכבר העירנו בתוספות (ר"ה הנך), דהתיא ברייתא אתיא כרבנן. עין שם.

ועזרא, הקורא לפני העם בתורה בשנים בתשרי ומוזהירם על הגהספות, אינו מזכיר אף במלה אחת את יום-הכפורים, ותחתיו מצאנו את העם מתענים בכ"ד לחדש (נחמיה, סוף סמן ח ותחלת סמן ט), וכבר האריך בזה הר"ר דוד הופמאן (לעוויטיקוס, 254—276, II). והנה בא המבקר נלהוין, ובתקעו יתדותיו במקדה שאנו דנים עליו ובמקרא אחר: „וכן תעשה בשבעה בחדש (שהוא קורא עם השבעים: בשביעי באחד לחדש, אף-על-פי שכל הענין מדבר בניסן) וגו' וכפרתם את הבית" (יחזקאל, מ"ה, כ), הוא מגלה עמקות חדשות מני-חשך שבימי יחזקאל היה אחד בתשרי יום-כפורים, והעשירי בו ראש-השנה, ורק בזמן מאחר יותר, בספר ויקרא, נעשה אחד בתשרי לראש-השנה, ועשירי בו ליום-כפור (עין בספרו פראלעגאמענא צור געשיכטע ישראל'ס, ברלין, 1905, צד 105); ור"ד הופמאן מתאמץ לבטל טענות מבקרים אלה, ובין יתר ראיותיו הוא מביא את המקרא „בראש השנה בעשור לחדש", שהוא מפרשו על יום-כפור. אולם אחר שידענו, כי עוד חכמי המשנה השכילו לפרש את הכתוב הזה כפשוטו על חדש אב, הנה ראיתו זו נופלת מאליה, אבל יחד עם הקרוש הנכון הזה ימוט היסוד, אשר דשה נלהוין לבנות עליו את השערתו הגפלאה—ונפלה ולא תוסיף קום.

כשנגלה לי הפרוש הנכון והפשוט הנה במקרא, שכבר נתלבטו בו כל-כך מימי חכמי התלמוד ועד-הנה, שמחתי עליו שמחה גדולה, והייתי תמה, שלא עמד עליו אחד ממפרשי המקרא בישראל ובעמים¹. אבל כאשר הרביתי לחפש, מצאתי, שכבר קדמני בו אחד מן המפרשים הקדמונים ממחברי הקראים, הוא ר' יעקב ב"ר ראובן בספר העושר, שכתב בפרושו ליחזקאל כלשון הזה: „בראש השנה, יש אומרים הוא ניסן. דבר אחר, הוא עשירי בחדש אב, שבאותו יום נשרף המקדש². ובאותו היום הראהו בנין הבית, ולכן נהגו ישראל לקרוא

¹ אחד מגדולי חכמי-הפשט בצרפת, שיצאו מבית-מדרשו של רש"י ותלמידיו, רבי אליעזר מבלגנצי, אומר בפרושו ליחזקאל על המקרא הזה: „רבותינו דרשו בערכין מה שדרשו ואינו לפי פשוטו, אלא כל מקום שמנה בספר הזה שני גלותו מונה החדש ובכמה כחדש לבד אם עמד באותו חדש עצמו... וכאן שלא מנה למעלה שום חדש, צריך להזכירו, והוא איננו מזכיר אלא השנה והיום, אלא ודאי בראש השנה הוא החדש — ותדע שאומר אחריו בעשור לחדש, ואם לא נזכר החדש בכתוב על איזה חדש אומר בעשור לחדש. מעתה יכולנו לומר שהוא ניסן, שאף הוא ראש השנה ראשון לחדשי השנה, והרי הוא כאלו אומר בראשון או ה' יום אחר, שהוא ראש השנה למנין שני הגלות". די היה להרב לעשות פסיעה קלה להלאה ולכנות את „החדש האחר" הזה בשם אב, כדי לפגוע באמת.

² אף הפרוש הזה יכון ההדסי (אשכול הכפר, סי' קכ"ז), באמרו על „שבעים שבעים" או ת"ץ שנה שבין תרבן בית ראשון לשני, שהם מעת אל עת נמנים, מחדש אב מעשרה בו בכתוב ביחזקאל „בעשרים וחמש לגלותנו בראש השנה בעשור לחדש בארבע עשרה שנה אחר אשר הקתה העיר וגו'", וצ"ן גם בספר „גן עדן" (ענין שמטה ויובל, פ"א) וב„אדרת אליהו" (שם במ"ג).

נחמות באותו היום לפנות ערב, ויש אומרים, בראש השנה הוא חדש תשרי; והאמצעי עיקר". אבל כאשר אנו רואים מדברי סדר-עולם, כבר קדמוהו רבנן בפרוש הזה.

דברים אלה מספיקים לדעתי להוכיח, שהיו מונים שנות החרבן במקרא מעשירי באב, ואחר חרבן טיטוס מתשעה בו.

ואולי זו היא כונת הרמב"ם (הל' שמטה ויובל, פ"ג, ה"ב, ובתשובותיו סמן קע"ב), שאמר: "שנה שחרב בה הבית באחרונה, שהתחילה מתשרי שאחר החרבן כשני חדשים— שהרי מתשרי הוא המנין לשמיטין וליובלות— אותה שנה מוצאי שביעית היתה". הלשון הזה סתום וקשה מאד, כמו שכל עקר פרושו בענין זה קשה ורחוק. אפשר שפגגנו לאמר, שהלשון "שנה שחרב בה הבית" שזה בענינו לשנה ראשונה לחרבן, שהתחילה כשני חדשים אחר-כך. אבל אפשר גם-כן, שרצונו לומר, ששנה שחרב בה הבית, אם נחשבה מיום ליום, מתשעה באב לתשעה באב, ושתחלתה לענין שמיטין ויובלות מתשרי שאחר החרבן— היתה כמעט פלה במוצאי שביעית, כי רק כשני חדשים ממנה, מאב עד תשרי, הלך בשביעית עצמה. וכך מטיין דברי הרב בעל "כסף משנה".

על-פי הנחה זו, שבמקומות שהיו מונים לחרבן הבית במעשה, היו חושבים את התחלת המנין מתשעה באב, תתישב לנו הסתירה שמצאנו למעלה במצבות איטליה, שאחת מהן מונה את התחלת התאריך משנת ג"א תת"ל, והשנית נראית כאלו היא מונה את התאריך משנת ג"א תתכ"ט. אמנם כן, הבדל שנה אחת בשנות החרבן מצאנו במרוצת דברינו אצל מחברים שונים; אבל מחברים אלה חיו במקומות שלא היה התאריך לחרבן נוהג שם במעשה, והוציאוהו מדעתם מתוך תאריכים אחרים שהיו נהוגים במקומם, ולכן יש שלא שמו על לבם, ששנת החרבן משתנה עם חלוף החשבון שבין בני מזרח ובני מערב במנין שנות הבריאה, ויש שבאו לכלל טעות בדרכים אחרים. אבל זרות משנה כזו, שבמקום אחד, שתאריך החרבן היה נוהג במעשה, יחשבו השנים לפי שני חשבונות שונים בפרק אחד— זמני שתי המצבות נבדלים זה מזה רק בחמש שנים— זה הוא דבר, שקשה להעלותו על הדעת, ולכן נוטה אני להאמין, שהמצבה השנית, שכתוב עליה: "בשנת ארבעת אלפים וחמש מאות ושמונים ושבע שנה לבריאת עולם, שבע מאות וחמשים ותשע שנה לחרבן בית המקדש", זמנה נופל בחדש אב או אלול שנת ד"א תקפ"ו, שכבר נכנסה שנת תשנ"ט לחרבן מתשעה באב שעבר, אבל לא נתחדשה עוד שנה חדשה לבריאת עולם עד תשרי של שנת ד"א תקפ"ח.

אם נכונה השערת, או יצא לנו ממנה, שבארץ איטליה היו סוברים שחרבן הבית היה באב שנת ג"א תתכ"ט, כדעת הרמב"ם ויהודי תימן; אם אמנם, כאשר הוכחנו למעלה, לא חרב אלא באב שנת ג"א תת"ל לחשבוננו.

(סוף יבוא).

